

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIX-ik évf. Julius, Augustus. 1884. 4-ik füzet.

A MAGYAROK HONFOGLALÁSA.

— Történetbölcselemi tanulmány.*) —

„Ezer év, roppant idő! s mégis pár évtized mulva nagy nemzeti ünnep vár a magyarra, a honfoglalás ezredéves ünnepe. A honfoglalók áldomásai meg fognak ujulni; és méltán, mert háromszoros hálát adhatunk: egyszer, hogy élünk, másodsor, hogy Európában élünk, s harmadszor, hogy a keresztény vallás emlőin ujjászülettünk.“
Igy irtam Erdély történelmében. (I. k. 164. l.)

Most, huszonhat év mulva, midőn már e nagy nemzeti ünnepre az előkészületek folynak, a honfoglalás, a honalapítás és honfentartás nagy munkája előtt kétszeres bámulattal állok meg. Inkább hős költeménynek, mint történelmi tárgynak tekintem; annyi a mesés, a csodás, a természet feletti elem benne, hogy történelmi szempontból alig bírjuk felfejteni.

Ázsia pusztáiról egy maroknyi nép, néhány magyar törzs felkél, megjelenik Európában, s itt három hatalmas birodalom hármos érintkező pontján hont foglal el; hol a népvándorlás annyi népe és nemzete sirját lelte, hazát alkot, nemzetté fejlík; s az előtte és utána jövő nemzetek közül, itt annyi ellenséges népelem között, egy maga marad fenn s vívja ki létjogát. Oly páratlan történelmi esemény, melyet a gondviselés nélkül érteni alig lehet.

Ezer év előtt, mikor a magyarok beindultak, Európa térképe és arculata egészen más. Nemzetünk szerencsésebb korszakban tán soha sem indulhatott volna.

A népvándorlás, az emberiség ezen legnagyobb s nem minden áldás nélküli forradalma, lezajlott. A népvándorlás által elsodort görög-római civilizatiótól négy viharos század választ el. Az eltompító katonai állami hatalom, a városokban hivalkodó társadalom eltűnt: új államok állnak elő, új állami és társadalmi formák voltak keletkezésben.

*) Kitűnő dolgozótársunknak „Magyarország történelmének philosophiája“ czimű munkájából nyertük e cikket, melyet a napi sajtót foglalkoztató millenium és ezredéves ünnep ötletéből időszerűnek véltünk közleni. Szerk.

Hol a magyaroknak be kellett hatolni, a mai Oroszország, akkor alakul. Ausztria nem létezett. Felebb a Morva birodalom, szintén csak keletkező félben, de a nyugati császárság önállóságát nem akarja elismerni. Túl rajta Angliáig apró királyságok és fejedelemségek. Délről még áll a byzanci, a keleti császárság, de hanyatlófélben; dunamelléki tartományait a bolgár szálta meg. Olaszország tengerparti városai alatt apró tartományokra oszolva, a pápai birodalom már ki van szakasztva. Franciaország Párisnál élén akkor keletkezik, de tartományai függetlenséget követelnek. Spanyolország felett az izlam és kereszténység áll harcban egymással.

E szerint Európa minden pontja birtokba volt véve, a magyart sehová sem várták. Egy idegen megjelenése mindenütt a népvándorlás megújulásának rettegését költötte fel.

A magyar mint pogány jött, pedig az európai népek, leszámítva a távol északot, már felvették a keresztény vallást; felszínre került volt már az eszme, a keresztény vallásban egyesíteni minden nemzetet. Egy pogány nemzet megjelenése az egész Európa ellen-szenvét kihitta maga ellen.

A magyar mint pusztai nép jött, a törzsi és állami függetlenség érzetével. Európában pedig beindult volt már az egyházi és állami feudálizmus, a földbirtok uralma s az egymástól függés eszméje.

Nagy Károly, frank király, visszaszerezte volt a pápai birodalmat, elismerte a pápa világi uralmát: a pápa viszonzásul római császárrá koronázta s a kereszténység világi fejévé proclamálta (800), s kezét fogva, érvényt kívántak szerezni az annyi véráldozatba került nézetnek, hogy a meddig a kereszt elhatol, fenségük szintén ki lett terjesztve.

A népvándorlás elleni visszahatás megsemmisítette volt már a gepidákat, rugokat, herulokat, hunnokat, vandálokat, alánokat. Nagy Károly a gótok, longobardok és avarokra vetette magát. A beözönlött népek és nemzetek letűntek, beolvadtak.

A magyarokra nézt sincs több biztatás a multban; de a jelent, a honfoglalás korát mintha a gondviselés készítette volna elő. A pápai szék erőszakos pápai változásokkal, a keleti császárság a bolgárokkal volt elfoglalva. A nyugati császárság, mert Nagy Károly utódai nem örökölték nagy szellemét, a frank királyokról a német királyokra volt szállandó s ezek még hatalmi állásuk rendezésével küzdenek. E mellett, épen azon időben még két berohanó nemzet foglalkoztatja Európát: az arab, mely Áfrikától áttörve, Spanyolországot elfoglalja, s a középtengerpart hosszában az izlam részére hódítá-

sokhoz fog; a másik a norman, mely a skandinaviai félszigetről felkelve, Európa nyugoti tengerpartjain minden évben kiköt, felveri a városokat, zsákmányol, magát Párist ostromolja, mignem a frank királytól megkapja Normandiát, honnan újabb meg újabb hódító hadjáratokra kél.

Ilyen volt az európai szintér, a midőn küzdhomokján őseink megjelennek.

A magyaroknak ez ideig a Volgán túl, az Ural hegláncz melléke volt hazájuk. A bessenyők, törökök háborgatták. Bizva fegyvereik szerencsében, félelmet nem ismerő bátorságukban, mintegy 200,000 fegyverfogható nép felszedte sátrait, megfuvatá a kürtöket, lóra kerekedett, a család szekereken, a barom-csordák, mint éllemi társszekerek utánuk kelnek.

A folyamok partjain haladnak, azok voltak azon kor utvonalai. De különben is halat, vadat kellet ejteni, hogy magokat élélmezzék.

Hét törzs, hét had indult meg, ugyanannyi hadnagy alatt. Nyolczadiknak jött a kazároktól elszakadt kabarok nemzetsége.

Mint Constantin császár leirja, átkelvén a Volgán, egyelőre a krimi félszigettől északra, a Dnieper melléken, Lebediában telepedtek meg, a krimet lakó kazarok szomszédságában, mint azok szövetségesei.

Három év mulva a bessenyők nyomukban vannak. Őseink egy kis része itt elszakad, keletnek indul, Persia határához közel, a Kaukáz hegláncz északi részén telepedik le. A nagyobb rész második hazáját is átengedi a bessenyőknek, lejjebb nyomul, Etelközben, a mái Moldva, Bessarabia s a Feketetenger északi partjára telepedik. (887.)

Hazát, államot készülnek alkotni. A hét nemzetség Álmos törzsét vezértörzsé választja. Megkötik az ismeretes vérszerződést, melyben a törzsek Álmos utódait hűségökről, ezek a törzseket a szerzendő birtok és a közigazgatásban részesítésről biztosítják; s keleti szokás szerint kardjaikkal karjaikat felmetszve, véröket eskü gyanánt egyesítik.

A következő évben VI. Leo byzanti császár hűbéressével, Simon bolgár fejedelemmel, kinek országa a Balkán hegység kétfelén terült el, háboruba keveredett. Uj hazájukat a bolgároktól csak a Duna választja el. A császár fényes ajánlatok és ígéretek mellett a magyarokat arra bírja, hogy segítségkép szintén a bolgárookra üssenek. Átkelnek a Dunán, a bolgárokat megverik, Simont megszalasztják;

zsákmánynyal s hadi foglyokkal térnek meg, kiket a császár jó pénzen vált magához. (888.)

A szomszédság kellemetlenné válván, a bolgárok a bessenyőkkel szövetséget kötnek, hogy maguk közül kiszorítsák: a magyarokat meglepik, megtámadják, két tűz közé veszik, szétszórják, menni kényszerítik. Új hazát kellett keresni, már negyediket.

Turóczy, Bonfin, Heltai a magyarokat Erdélyen át vezetik be; Anonymus, s a XII. sz. elején élt orosz szerzetes Nestor, Kézai, Kiew felé indítják. A norman lovagoktól akkor szervezett oroszok, kúnokkal szövetkezve útjokat állják, s keletkezik a megénekelte kiewi csata, mely győzelmes utat nyit számukra. Nemcsak, sőt a különben is rokon kun a magyaroknak jobbot nyújt, s együtt indulnak további utjokra. Ladomér és Halicson haladva, a nép nemhogy ellentállna, sőt éllelmezi, s két ezer ijáaszt, három ezer fejszést adnak, hogy utat nyissanak számukra a járhatatlan Kárpátokon. A mai vereczkei szoroson keltek át, Munkácsnál. Hátukat Ungvárnak vetve, állást foglaltak. S mert semmi ellentállás, isteneiknek áldozatot mutatnak be, megülik az eddig jól végzett munka áldomását. Lábuk alatt érezték Attila egykori földét. A szép haza előttük feküdt, csak el kellett foglalni.

Árpád a keleti és nyugati császárság érintkező határán áll. Kazarak, oláhok, bolgárok, szlávok, németek lakják, apró fejedelmek alatt, mint valamelyik császárság hűbéresei. Erdély délkeleti részében a kunok maradéka, a székelyek, kik követeket küldtek Árpád elébe; nyugaton a szintén rokon avarok töredéke, szolgaságban. A keleti császárságból, délfelőlről a bolgárok nyulnak fel; északról a Morva birodalom nyulik le, mint a nyugati császárság hűbére; nyugaton a Dunán túli rész, a rómaiak Pannoniája, részint mint hűbér, részint a keleti frank birodalom birtoka.

Árpád teljes öntudatával birt helyzete sulyának. De egy tábor élén állt, melynek a byzanti irók szerint nagyrésze lovas, s előkelőinek még lova is vassal van vértelve. Karddal, vérttel, ijjal, lándzsával vannak fegyverkezve. Csátára paripákon szállnak, a lóhátról nyilazásban, mit itt csak a bolgár értett, kitűnök.

Mint harczedett nép jelent meg, mely otthon vadak, ellenségek között, lóháton nőtt fel, mélyen érezte, hogy kiindulása óta már két hazát szerzett és veszített el, s a harmadik foglalása nehéz munkájához fog.

Árpád Ungvárra támaszkodva, megkezdí hódító hadjáratát. A lovagiasság és szellemesség bizonyos nemével lép fel. Nem intéz guerrilla harczot, hanem mint hadakozó fél hadat izen, s a rabló had-

járat minden látszatát kerüli. Az első csatával a Tátrától Máramarosig terülő tér birtokába jut, a várakat megszállja, az ellentállókat üldözi, a meghódoló népet meghagyja szabadságában. A nép barátot látott bennök, a fejedelmek egy félelmes ellenségről vettek tudomást.

Délfelé tartottak. A Tisza, Szamos és Körös mentét Maróth birta kazáiraival: mert utjokat állta, megverték, s utat nyitottak le a Meszesig.

Erdély nyugoti részét Gyeló birta oláhokkal. Töhötöm megharczol vele, Gyelót elejti, a néptől Esküllőnél esküt vesz be s ez időtől az alább lakó székelyekkel össze valának köttetve. A haza keleti vonalának urai lettek, biztosan indulhattak előre.

Hogy mily óvatos Árpád, jelzi az, hogy ezen hadállást három év alatt foglalta el.

Arnulf bajor herczeg és német király, mint a Dunántuli rész ura, már szövetségét keresi. Szvatopluk morva fejedelem, mint engedetlenkedő hűbérese ellen hívja meg. (892.) Két felőlről támadják meg. Mig Arnulf fenn végez, Árpád Felső-Magyarországot foglalja el.

A Tisza és Duna közét Szalán birta bolgárokkal, s a görög császártól, mint védurától segélysereggel volt ellátva. Bolgárország-hoz tartozott, mit e nép két század előtt foglalt el, s pár tized előtt kereszténynyé lett. Az alpári mezőn találkoztak. A bolgárok is onnan jöven, honnan a magyarok, harczy szokásaik egyforma, s így kemény csatát kelle vivniök. Szalán Belgrádba menekül, s anyagot nyújt legszebb eposzunkhoz, a Zalán futásához, (893) Árpád pedig tartja a pusztaszeri gyűlést, az első magyar nemzetgyűlést: a nemzetségek és vezérek megkötik a nemzeti szerződést, mely hazánk állami életét beindítá. S mert birodalma, már a Dunáig terjedt, Árpád a Csepelszigetre tette át udvarát.

Hogy magát biztosítsa, Belgrádnál a Dunán át, majd a Balkánon keresztül Bolgárországra hadat küld, mely Zágrábig előnyomul: a Száva és Dráva közét elfoglalja s a bolgár fejedelem azon biztosításával tér meg, hogy Szalánt, nagybátyját, támogatni nem fogja.

A Maros és Al-Duna közét Glád birta, bolgárokkal és oláhokkal. Reá küld, a Temesnél megharczolnak, Glád meghódol; seregünk Orsován át győzelmesen halad le egész az adriai tengerig.

Még hátra a Dunántuli rész, hol Nagy Károly az avar birodalomnak véget vet (790), s fel a Vág partjáig a frank birodalomba keblezván, őgrófságokra osztotta, melyek Bajorországhoz tartóztak.

Délről a Szávaig, Bresláv szláv tartománya nyult fel, mint Ar-

nulf német király hűbére; északon Morvaország terül. Árpád e ponton követte a legóvatosabb eljárást; hazánkat itt a nyugoti császárságból kellett kikerekíteni, mi nehezebb feladat, mint a keleti császárságból lejjebb szorítása. A mint a délen járt hadak visszaérkeztek, Árpád (894) Csepelszigeten hadi tanácsot tart. Sergeit felületi, maga áll e hadjárat élére. Első megszállása Ó-Budán volt, Etel-varában, hol Attila emlékét nagy lakomával ülték meg; úgy indult e szép, gazdag vidék birtokba vételére. Előbb a déli részeket szállta meg, majd nyugotnak nyomult. Csekély ellentállásra találván, könnyebben haladt mint gondolta. Nem volt elég a régi Pannonia, még Karantán egy részét is elfoglalta, mit majdnem három századig birtunk.

Magyarország ki volt kerekítve, birtokba volt véve. Mint egyseges földrajzi test feküdt előttük, mit a Kárpátok övedzenek.

Még csak Maróth és kazárjai tartják magokat Bihar táján. Rokon nép, de a magyarok fensőségét nem akarják elismerni. Árpád hadakat küld le, utjokban székely tábor csatlakozik hozzájuk, együtt rontanak a kozárookra. Bihar váránál folyt le a döntő csata. Három nap vivják a várat, mire egyszer csak megnyitak a kapuk, Maroth meghajolt: a két rokon nép jobbját nyujtá egymásnak, frigyök zálogául Árpád akkor született fia Zsolt számára Marót leányát eljegyezték.

Mintegy kibékítőleg végződő dráma, így ért véget néhány évi hadjárat után fejedelmi nász vigságaival a honfoglalás nagy munkája. Mert a meghódolt nép szabadsága, vagyona, kimélve lett, a béke nyugalma hamar bekövetkezett. A törzs-főnököket, vezéreket megtörték, a népet igazságosságuk hajtotta meg. Fegyverünk hatalmának nyomába, szellemi fensőségünk uralma lépett; s megkezdődött Magyarország állami élete.

A magyarok honfoglalása, s különösen honalkotási nagy munkáját csak úgy tudjuk kellően méltatni, ha a honfoglalás azon szerencsés körülményét, miszerint ugyanazon időben még két nemzet jött új hazát keresni Európa continensén — bővebb világításba helyezük.

E két hazakereső: az arab és a norman.

Az a r a b Arabia pusztáiról kiindulva, a keleti császárság ázsiai és afrikai tartományait elfoglalja, több kalifaságot állit, tengeri hatalommá fejlődik, a középtengeren átnyomul, s négy év alatt (711—14) Spanyolországban megsemmisíti a vizigótok birodalmát. Az Európába

szakadt rész élén, Abdel Rhaman Cordovában önálló kalifaságot állit, (756), főpapi és világi uralkodást egy személyben.

Hozta mohamedán vallását, de zsidóknak, keresztényeknek szabad vallásgyakorlatot enged, polgári jogokban részesíti. Mint hódító jelenik meg, mert lóháton harczol, miként a magyar, nemes vérü paripáin fegyverének tekintélyét csakhamar megalapítja. Harczi dicsőge mellett Ázsia addigi culturájának egész tárházával jelenik meg. Nagy ipart és világkereskedést alapít. Behozzák a papirkészítést; a tőlük fenmaradó porcellán és aranyművek, nagyszerű építkezések fenmaradó romjai fenkölt izlésükről maig is tanuskodnak. Hozzák a keleti tudományosságot és művészetet, a hang- és számjegyet; 70 könyvtárt s 17 főiskolát alapítanak, s bevezetik a népoktatást; s különösen költészetük, bölcsészetük és csillagászati ismereteik által egész szellemi forradalmat idéznek elő Európában. Maga a magyar koronát küldő II. Sylvester pápa iskolájuk növendéke volt.

Mikor a magyarok jöttek, Olaszország elfoglalásának gondolatával voltak elfoglalva. Hajóhadat szerelnek fel, elfoglalják Nápolyt és Siciliát, hatalmukba ejtik Corsicát és Sardiniát.

Azonban a X-ik században belháboruk törnek ki közöttük. Catalonia, Navarra, Castilia felhasználva az alkalmat, felszabadítja magát. Az Omejjada kalifaház Európától csodált fénye elborul; az arab kalifaságok túl a tengeren is hanyatlanak, s 1236-ban a cordovai moseára kereszt lett tűzve; a kereszt és félhold között kiütött küzdelem a kultura kárára romba dönt mindent. Granadába vonultak, harmadfélszázévig tarták még magukat, mignem ez utolsó tért is elvesztik, s kivonulnak Európából.

A normannok a Scandinafv félszigetről, a finnek szomszédságából törnek elő. German faj, tele tüzzel, bátorsággal, hódító és alkotó erővel. Egyelőre pogányok, de csakhamar felveszik a kereszténységet. A hűbéri rendszert elfogadják s előszeretettel terjesztik. Már Nagy Károly idejében bátor férfiak ezrei tavaszoként hajókra szállnak, az angol, német és francia tengerpartok hosszában tengeren és folyókon berontanak, zsákmányolnak, s bevégezvén expeditiójukat, haza vitorláznak, hol a parancsnok leteszi vezérbotját, melynek addig engedelmeskedtek.

De egyszersmind jobb hazát is kerestek. 862-ben Oroszországban jelennek meg, hol a Rurikoknak segítenek Oroszországot megalapítani. Alapítják Norvégiát, felfedezik Grönlandot, fel majdnem tudtok nélkül Amerikát. Franciaországban Páris alá hatolnak, ostromolják, s együgyü Károly 912-ben Normandia átengedésével békiti

ki őket. Megtelepesznek, nyelvöket a francziával cserélik. A 11. század elején az araboktól elfoglalván, alapítják a siciliai királyságot. Majd elfoglalják Angliát s az ott talált népekkel egybeolvadva, alapítják az angol nyelvet és nemzetet. Minden hőstettük és alkotásuk mellett is, végre is felolvadnak és eltűnnek. Míg a magyar fenmarad.

A mondottakban, röviden bár, a honfoglalás dicső munkája, s a bejátszott szerencsés külviszonyok előttünk állanak. Fenmaradásunk okai és feltételei nem tarthatnak ide, de utóvégre is, fegyverünk dicsősége mellett, nem köszönhetjük egyébként, minthogy acclimatizáltatni engedték magunkat, felvettük a keresztény és pedig a nyugoti vallást, fel az európai állami és társadalmi intézményeket; s mert tatárral s törökkel szemben hiven betöltöttük szerepünket a fenyegetett európai civilizáció érdekében, Európa kibékült megjelenésünkkel, ittlétünkkel.

Épen azért nem rekeszthetjük be tanulmányunkat a nélkül, hogy néhány észrevételt ne tegyünk azon nézetre, mintha megjelenésünk egymaga lett volna a szláv birodalmi alakulás megrontója. Minek Palaczký adott leghatározottabb kifejezést.

Szerinte: „A magyarok berohanása és Magyarországra telepedése egyike a következményekben legdusabb eseményeknek Európa történetében.“ Ezen nézet bátorítólag kellene hogy hasson minden magyar kebelre, ha folytatásából ki nem tűnnék, hogy éle ellenünk van irányozva. Ugyanis, mint írja: Holstein határiról a Fekete tengerig a szláv fajú népeiségek belső ösztönük s külső viszonyok által kényszerítve, épen csoportosulandók voltak a Ratisláv és Szvatoptluk által alkotott morvaországi központ körül; s a mint nőtt nagygyá nyugoton római befolyás alatt a frank egyeduralom: ugy képződött volna keleten Konstantinápoly befolyása alatt egy hasonló szláv birodalom; s kelet-Európa ezer év óta egészen más jelentőséget nyert volna, mint a milyenben részesült. Az által azonban, hogy a magyarok a még csak képződésben levő államszervezetbe benyomultak és azt szétrombolták, az ily kilátások örökre megsemmisültek. (Palaczký: Geschichte der Böhmen I. 195. 96.)

Felesleges is jelzeni, hogy e szavakban nem annyiban a történeés, mint a politikus nyilatkozik. Nálunk is lehetnek, kik a nemzeti nagyság érzetével olvassák, de ha a politikának van is jogosultsága, a történeészetnek nincs szabadsága illusiókhöz járulni.

Szabadjon e mondottakat kissé megvilágítanunk.

Ha Észak-Németország szivétől le Konstantinápolyig szláv faj-

hoz tartozó népek voltak is túlsúlyban: oly különböző nemzetiséghez tartoztak, kik egymás nyelvét nem értették. Ahoz pedig, hogy Konstantinápoly befolyása alatt a frank birodalomhoz hasonló birodalmat alkossanak, kettő hiányzott a szlávok részére: Róma és Nagy Károly. De ha szintén nem hiányzott volna is, maga a frank egységes birodalom is csak ábránd maradt. Feloszlott és pedig nemzetek szerint; a fajrokonság még az olaszt és francziát se bírta együtt tartani.

Egy szláv-frank-féle birodalom esélyét már a magyarok bejövétele előtt maguk a szlávok semmisítették meg az által, hogy a csehek és lengyelek s a szerbek egy része a római vallást vették fel s ezáltal Konstantinápoly befolyásával szakítottak. S a római vallással a római császár védnöksége alá adták magukat.

Ha ki nem jönnek a magyarok, akkor is az a helyzet marad, hogy a keleti és nyugoti császárság fennáll, s hogy akár morva, akár orosz hegemonia alatt északon egy egységes szláv birodalom képződjék, beleegyezésüket nem adták volna. De kijött a török, s a Konstantinápolyba reménykedésnek véget vetett. S ha a magyar meg nem gátolja, meggátolta volna a török, mely ha a magyarok itt nincsenek, lovait az Elbába itatta volna.

Igy áll a mult. De legyen szabad megjegyezni, hogy Palaczký feltevése kora szempontjából sem felel meg az objectív történetírás követelményeinek. Nem lett volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szláv faj több apró törzs mellett, különösen orosz, lengyel, cseh, szerb nemzetekre oszlik, s a hegemonia felett még ki kellett volna egyezni. S különösen nem tévesztetni szem elől azon történelmi tanúságot, hogy a latin nemzeteknél a faj-birodalom nem sikerült, s hogy a németek faj-birodalma is még csak problema.

Megjelenésünk tehát míg Nyugot-Európának előnyére vált, a szlávok birodalmi alakulásának nem egy maga lett akadály.

Igy legalább el volt érve az európai civilisatio azon célja, hogy itt, hol annyi népnek és nemzetnek nem sikerült birodalmat alkotni, a magyar nem csak birodalmat alkot, hanem egyszersmind azon missióra vállalkozik, hogy az Európát megrohanó keleti népek, tatárok, törökök ellen, a kereszténység és civilisatio nevében sikra száll, s csaknem saját romlásával megtöri őket, gátot vet előrenyomulásuknak.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A TIZENKÉT APOSTOL TANÍTÁSA.¹⁾

Philotheos Bryennios, jelenleg nikomediai metropolita, 1875-ben azzal a kellemes hírrel lepte meg a tudós világot, hogy egy görög nyelven irt értékes keresztény kéziratot fedezett fel Konstantinápolyban a Szentsir zárda könyvtárában. A kézirat másolatát egy Leo nevezetű inok 1056-ban június 11-én kedden végezte be. Keletkezése Kr. u. 120—160-ra tehető. Tartalma: 1. Szt. Chrisostomus Jánostól az ó testamentum synopsisa. 2. Barnabas levele. 3. Szent Kelemen levele a korintusiakhoz, követve a „második levélnek nevezett“ szent homiliával. 4. Az ó testamentumi könyvek czimei héber és görög nyelven. 5. A tizenkét apostol tanítása. 6. Casabolai Maria levele (kétes) Szt. Ignácshoz. 7. Szt. Ignác tizenkét levele (kétes). 8. A Máté és Lukácsnál levő genealogiak magyarázata. A gyűjtemény „Jerusalemi kézirat“ nevet visel, mivel a zárda a jerusalemi patriarkasághoz tartozik. Bryennios 1875-ben már kiadta belőle a korintusiakhoz irt leveleket, miáltal az európai tudósok figyelmét nagy mértékben felköltötte. Az azóta elmúlt hét esztendő „a tizenkét apostol tanítása“ cziműnek áttanulmányozására fordította. A hosszas várakoztatást igazolta, midőn a mult évben e nagy műve megjelent. Ritkán látunk napjainkban ily részletesen kidolgozott munkát. A Prologomena száznegyvennyolcz levelet tartalmaz tiszta és szép klasszikai görög nyelven, melyben valamint az egyházi atyáknak ugy a modern kritikuskoknak minden ide vonatkozó nézete ismertette van és fel van használva.²⁾ Bryennios nem elfogult codexe iránt, annak hibáit és hiányait készségesen kimutatja.

1) Διδαχη των δωδεκα αποστολων εκ του ιεροσολυμικου χειρογράφου νυν πρωτον εκδιδομενη μετά προλεγομένων και σημειώσεων, κ. τ. λ. υπο Φιλοθεου Βρυεννιου, μητροπολίτου Νικομηδείας, εν Κωνσταντινουπολει: 1883.

2) Közölve van benne az „Apostoli Constitutio“ VII-ik könyvének 1—32 fejezete Ultzen kiadása szerint; „A szent apostolok szabályainak kivonata“ Hilgenfeld kiadása után; „Barnabás levelének XVIII. XIX—XX. fej.; „Herma második parancsolatja (επιτολη). Mindenik szöveg mellett idézve vannak a „tanítás“ megfelelő helyei. Mi a bevezető részt és a megjegyzéseket a legtöbb helyen rövidítve közöljük, némelyiket egészen mellőztük, míg néhol a magunk vagy mások megjegyzését adjuk.

Azt hisszük, hogy e nevezetes Codex rövid megismertetése és fordítása a magyar olvasó közönség előtt is érdekes fog lenni. Jelenleg főleg csak általános vonásaival foglalkozunk.

A Bryennios által terjedelmesen idézett külső bizonyítékok nem elégségesek arra, hogy korára vagy még tartalmára is határozott véleményt lehessen mondani.

A tanításnak sajátlag két czime van u. m. „a 12 apostol tanítása“ és „az Ur tanítása a népekhez a tizenkét apostol által“; de ezek közül még az első és rövidebb³⁾ sem lehet az eredeti. A szöveg nem vonatkozik azokra, a kiket mi rendszeren a tizenkét apostol alatt értünk s így azt kell hinnünk, hogy a megszokott és tekintélyes „12“ számot az iratnak szerzője vagy javítója tartotta czélszerűnek felvenni. Ez eljárás éppen nem volt szokatlan ebben az időben sőt az ó szövetségi és új szövetségi apokriphus iratok csaknem mindnyájan valamelyik tekintélyes író nevét vették fel a nélkül, hogy annak legkisebb része is lett volna szereztetésökben.⁴⁾ Ettől az eljárástól nem maradtak menten a kanonikusnak nevezett könyvek sem.

A második czimben előforduló „Krisztus“ szó még későbbi hozzáadás. A látszat nem felel meg a ténynek — mondja Bryennios — mert ebben nem is a Krisztus tanít, s mert akkor nem mondaná „ha el tudod viselni az Urnak teljes igáját“ (6. fej.)⁵⁾ E czim csak a hat első fejezetre vonatkozik, az első azonban, az egészre céloz s Bryennios szerint is idegen kéz műve.⁶⁾

³⁾ Bryennios ezt tartja a későbbinek.

⁴⁾ v. ö. O Test. Apocr. Dániel-féle toldalék, Ezdras apoc. könyve, Esther told. Jeremias levele. Új Test.: Mária szület. evang. Máténak, Protevang Jakabnak, Nicodemus levele mely a Pilatus nevével hozatott kapcsolatba stb.

⁵⁾ L. Bryennios Prol. 3. l.

⁶⁾ Gordon Sándor jeles exegeta éles látással három fő részt különböztet meg a tanításban. Egyik az, mely az ebionismus jegyeit viseli magán, milyen az első fele s különösen a 9. és 10. fej. Ez valamely régibb forrásból maradhatott fenn. A J é s u s K r i s z t u s név csupán ebben és itt is csak egyszer fordul elő (9. fej.) a J é z u s név szintén s csak háromszor (9. és 10. fej.) Krisztus magára egyszer sincs meg. A másik részt a Kurios (Űr) szó különbözteti meg a harmadiktól, mely Ho Kurios-t használ. Kurios a névelő nélkül tizennégy szer szerepel s Gordon szerint mindannyiszor Jahveht kellene olvasni helyette, míg ellenben a hol névelővel van (9) ott Urnak fordítandó, értvén alatta a Krisztust. Így aztán a 9-ik fejezetben εἰς ὄνομα Κυρίου: az Isten (Jahveh) nevét involválja, a miből az következne, hogy a Jahveh alatt az Atya, Fiú és Szentlélek értetnek. Ámbár tudjuk, hogy Gordon ur tisztán az illető kor szempontjából és nem a maiból tekinti e felfogást, még sem követhetjük őt eddig. L. „Teaching of the twelve apostles“ 1884.

Szerzetése idejét, Bryennios Kr. u. 120 és 160 közé teszi, azonban még e hosszú időköz sem öleli magában a kellő időt, mert az első része (1—6 fejj.) különösen oly nagyon közel áll az evangéliumok és apostoli iratok szelleméhez⁷⁾ hogy annak korábbi időt jelez, míg az ezután következő későbbre esik.⁸⁾

Mind eme bizonytalanság azonban nem csökkenti az irat értékét, mely annak tiszta, világos és egyszerű tanításában rejlik. Hitelessége nincs kétségbe vonva s tartalma oly fontos, hogy annak érvényre jutása csak az idők által megcsontosított dogmatismuson ha fog hajótörést szenvedni. Ez irat megerősíti az ujjabbkori szabad elvű tudósok által a kereszténység első százairól tanított nézeteket. Ujjabb bizonyítékot szolgáltat az új testamentomi iratok tiszta egységtana mellett.

Négy részt lehet megkülönböztetni benne.

Az első és főrész (1—5 fejezetek), mely a jellemről szól, mind külalakjára, mind beltartalmára nézve elüt a többiektől. Fejezetei hosszabbak és a jó és rossz élet, vagy az is az élet két útjának festése áradozó, néhol nem is éppen következetes, a miből az látszik, hogy későbbben toldott hozzá vagy az, ki az egészet összeállította, vagy valamely corrector.

Ez kétségen kívül a legrégebbi rész, s ha Jeremiás XXI. 8 versét: „ezt mondjad a népnek, ezt mondja az Ur: imé én előtökbe vetem néktek az életnek és a halálnak útját“; és 5. Móz. 30 r. 15—20 verseit tekintjük, azok kibővítésének gondolhatjuk, mi, ha nem is áll egészen, de az látszik, hogy író annak befolyása alatt volt.

Ha tartalmát tekintjük, nem egy helyen az ebionitismus önmegtágadást követelő szabályai állanak előttünk. Az egésznek foglalatja Jézus tanításának összege: a s z e r e t e t. Szeressed Istent és szeressed felebarátodat, mint magadat. Szereteted és cselekedeteid legyenek önzetlenek, vagyis „a mit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt embertársadnak.“ Áldjad a kik átkoznak, imádkozz ellenségedért, kerülj a test kívánságait, tűrj, szenvedj, add a szegénynek a mi fölösleges. Ime az evangéliumi szegénység, az önmegtágadás, mint az élet útja. Ezzel szemben áll az, a mit a törvény rendel az embereket ille-

⁷⁾ Az apostolok még mind, miként Pál, utaznak és úgy tanítanak. Meghatározott egyházi rend nincsen.

⁸⁾ Hogy ki lehetett írója nehéz szintén meghatározni, mert magáról semmi említést nem teszen. Az irat iránya után azt kell következtetnünk, hogy zsidó keresztény — s legalább az első rész írója — ebionita volt.

tőleg: „ne ölj, ne lopj, s ne kivánd el embertársadnak se feleségét, se vagyonát; ne hazudj és ne gyűlölj.“ Itt a törvény, amott meg az evangelium szavai, mindkettő tisztán theistikus szempontból fogva fel. Felette sajtáságos, hogy ebben a szabályban egyszer sem fordul elő sem a Krisztus neve, sem semmi hivatkozás arra, hogy ez a keresztényekhez szólana. E szakasz második részében az evangelium tanítóiról, a szolgákról és némely oly cselekvényekről, — milyenek a parancsolatok megtartása és képmutatás — van szó, a melyek sajátlag az előbbi részhez tartoztak volna. Ezeknek ellentéte; a halál útja következik az ötödik fejezetben, s részint az előbbieken előszabott szabályok ellenkezőit, részint pedig más ahhoz hasonlókat tartalmaz.

Az egyház tagjairól. A 6—14 fejezetek a gyakorlati egyházi élet szabályait írják körül. Két rész különböztethető meg benne, u. m. a) ima, b) szertartások. Az ima megint kétféle, egyik az urima, másik pedig az áldozatra előkészítő és hálaíma. Amaz megegyezik a Máté evangeliumából ismerttel.⁹⁾ Ez imát naponta háromszor kellett elmondani, melyben valószínűleg nem a hármasság fontossága, hanem a nap három főrésze: reggel, dél és este, volt az irányadó.

A míg az urimában krisztusi szellemű imát tanít a „Tanítás“ addig mind az áldozati (urvacsorai), mind pedig az ezt követő hálaímaiban az ó-testamentumi szabályok lebegnek szeme előtt. Meg kell jegyezni, hogy „a Dávid szent szőlőtője“ nemcsak nem vonatkozik a Krisztus vérére, mint Pálnál, hanem azt egészen kizárja. Ugy a kenyér, mely a halmokon szokott szétszóratni, szintén nem vonatkozhatik a Krisztus testére még képzetesen sem.¹⁰⁾ Ezek szerint tehát a Tanítás nem erősíti meg, sőt lerontja ama nézetet, hogy a kenyérben és borban a Krisztus valóságos testét ennék és vérért innák a hívek. Figyelemre méltónak tartom azt is, a mi a tizedik fejezetben a halhatatlanságról van mondva, „mely Jézus által jött tudomására az embereknek.“ Ez nézetem szerint némi ellenmondást rejt magában az Ur jövetelének várásával (16 fej.) s újabb bizonyíték arra, hogy a két rész egymástól független volt eredetileg.

A tizedik fejezetben levő ima a héberek mindenható Istenéről szól, kitől és a kiért vannak mindenek, s a szellemi ételre és italtra vonatkozó szavak nem oda tartozók. Ugyanitt a gyülekezet (ecclesia)

⁹⁾ Az eltérést illetőleg l. 8 fej. jegyzet az urimáról.

¹⁰⁾ V. ö. A. Gordon Modern Rewiew 1884. No. 19. Általában véve a Gordon ur értekezése egyike a legfigyelemreméltóbb tanulmányoknak e tárgyról. — Nagyon örvendünk, hogy megismerhettük nézeteit.

szó, nézetünk szerint a zsidó „választott nép“ helyett van és a keresztény hiveket jelenti, kik lélekben egyek a Jézus tanítása által. Az egész pedig nem lehet egyéb mint az egyes hivek lelki épületére és előkészületére irt magánima.

A szertartásokról röviden kell szólnunk. Az ételek és áldozatok tárgya úgy meg van szabva, mintha a zsidó keresztényekről volna szó, kiknek enni úgy mint áldozni csak tisztát lehet. A keresztelés nagyokra vonatkozik s első helyen bemártásból áll, de ha alkalom erre nem volna a most is használt fejreöntés kielégítő. A keresztelést meg kell hogy előzze a bűjtölés, mit nemcsak a keresztelendő, hanem a keresztelő is megtart. Az urvacsora osztás minden vasárnap megtörténik, még pedig szintén a bűnök őszinte megvallásával.

Egyikben úgy, mint a másokban legnagyobb a morális tendencia. Ha keresztelkedni akarsz, bűjtölj és bánd meg bűnödöt, ha pedig az urvacsorában óhajtanál részesülni, akkor előbb keresztelkedj meg.

A papság. A „Tanítás“ írója nagy fontosságot tulajdonít a papoknak, illetőleg prófétáknak. (11. 13. és 14. fej.) Az igaz próféta csak Isten ítélete előtt áll, az igaz apostol pedig lélekben beszél, s azért jogot tarthat arra, hogy a kiket meglátogat azok elartsák. Az apostol eme szereplése a Pál és a többi apostolok működését juttatja eszünkbe, de a hamis próféták elleni intés azt mutatja, hogy voltak olyanok, a kik nem egészen teljesítették sem a prófétai sem az apostoli magas hivatást. A „Tanítás“ szelleme szerint a zsidó papság szerepe meg van szünve s a keresztény hierarchia még nincs megállapítva, ámbár a mint megjegyeztük, a papokat némi tekintély illeti meg. Minthogy a népért szolgálnak, jutalmat várnak tőle a mi részint a tizedből, részint pedig abból áll, hogy a hivek készségesen fogadják és ellássák. Az apostolt jellemezze szegénység, szerénység, munkásság, a hivek pedig legyenek tisztelői és adjanak neki készséggel, mert ő az Isten szolgálja közöttük.“

Toldalék. A mi fennebb csak érintve volt az a műnek befejező részében, a toldalékban (15—16 fej.) tisztán kiegészül, t. i. hogy a hiveknek állandó egyházi tisztviselőket, még pedig püspököket és szolgákat (diakonus) kell választaniok. Azoknak száma a szükségétől függ, de hogy megválasztathassanak, legyenek méltók az Urhoz, mivel ők a próféták és tanítók helyén végzendik a teendőket. Ők tiszteletben álló férfiak a prófétákkal együtt.

Ugy tetszik, hogy az itt felmerülő sajtáságos zavar csak úgy magyarázható meg, hogyha felvesszük, hogy a püspökök állandó

helyen laktak, míg a proféták és tanítók tiszte a vándorlás maradt továbbra is. A „Tanításnak“ sem egyik, sem a másik részéből nem tüntethető ki az, hogy a püspöki tiszt hierarchikus tekintélyű lenne. Az látszik a szertartási szabályok megszabásából, hogy a püspök felügyelt arra, hogy a szabályok megtartassanak, s ellenkező esetben a hibák helyrehozassanak megtérés és megbánás által.

Szóval el lehet mondani hogy az egész „Tanítás“ minden tekintetben a legegyszerűbb és legtisztább kereszténységet tanítja, melynek tanaiból hiányzik még csak árnyéka is az egyházak legvitatottabb kérdéseinek, milyenek a Jézus csodálatos születése, csodás dolgai és halála. Abban az ő istensége nincsen tanítva s még az alexandriai philosophiából átvett christologiának sem látszik nyoma rajta, úgy hogy ez inkább szolgálhat toldalékaul a három első evangéliumnak, mint akár a Pál leveleinek akár a negyedik evangéliumnak. A 16 fejelet mint fennebb megjegyeztük más irányu, mint a többi, s mint ilyen a Krisztus eljövételét tanítja, a miben megegyezik Pállal s még inkább az utánna keletkezett apostoli iratokkal.

És ezzel átbocsátjuk az érdekes keresztény iratot a magyar olvasó közönségnek.

A tizenkét apostol tanítása. a)

Az Ur tanítása a népekhez a tizenkét apostol által.

1. fejelet. Két ut van, egyik az életé, a másik a halálé¹⁾; de a két ut között nagy az eltérés.

Először tehát az élet utja ez: szeressed Istent, a ki teremtett tégedet; másodsor: szeressed felebarátodat, úgy mint magadat²⁾.

Valamit pedig akarsz, hogy ne essék meg rajtad, te se tedd másnak.³⁾

Ezeknek a parancsolatoknak a tanítása ez: áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak és imádkozzatok ellenségeitekért, s bőjtöljete azokért, a kik üldöznek titeket; mert micsoda hála, ha azokat sze-

a) Konstantinápolyi Neceforus rövidítve így írja: „Λιταρχη Αποστολων“ apostolok tanítása, míg később ily alakban is fordul elő: Λιταρχη καλουμενη των αποστολων „Apostolokénak nevezett tanítás.“ — E helyen ki kell emelnünk, hogy a fordításnál Bryennios görög „editio princepsét“ használtuk. A fordítást összehasonlítottuk két angol: A. Gordon, és Farrar, egy német: A. Wünsche fordításával. A bibliai idézetek a Sept. egy verssel hátrább esnek mint a magyar fordításokban. A kisebb részekre osztás a miénk.

1-ső fejelet. ¹⁾ Lásd Jer. XXI. 8. v. ö. Deutor. L. 15—20. Zsolt. I. 3—6. Mát. VII. 13—14. 2 Pét. II. 15. Barnb. Epist. C. XVIII. Hermas, Clem. Hom. VII. 7.

²⁾ Mat. XXII. 37—39. Clem. Alex. Strom. A.

³⁾ V. ö. Clem. Hom. XII. 32. Mat. VII. 12. Luk. VI. 31.

retitek, a kik titeket szeretnek? Avagy a népek nem ugyanazt tesszik-e⁴⁾? Ti pedig, szeressétek azokat, a kik gyűlölnék és nem lesz ellenségtek.⁵⁾

Övakodjatok a testi és világi vágyaktól.⁶⁾

Ha valaki arczul üt jobb felől, tartsd oda neki a másikat is, és tökéletes lész. Ha valaki kényszerít tégedet egy mérföldre, menj el vele kettőre. Ha valaki kéri felső ruhádat, add oda neki alsó ruhádat is. Ha valaki elveszi tőled a tiédet, ne kérd vissza⁷⁾, mert nem is teheted⁸⁾. Adj mindenkinek a ki kér, és ne kérd vissza⁹⁾, mert az atya úgy akarja, hogy mindenkinek adjunk a saját jószántunkból.¹⁰⁾

Boldog az, a ki ad a parancsolat szerint, mert őt nem érheti büntetés¹¹⁾. Jaj annak, a ki elvesz; de ha az vesz el, a kinek szüksége van, az nem büntethető meg; hanem (ha az vesz), a kinek nincsen szüksége, adja igazát, hogy miért és mire vette el s ha veszedelembé jut, meg kell vizsgálni, a mit tett, és nem fog kijőni onnan, valameddig vissza nem fizeti a legutolsó fillért¹²⁾. Pedig e felől is azt szokták mondani: „az alamizsna izzadjon meg kezedben, a míg megtudnád, hogy kinek add.¹³⁾

2. fej. A tanítás második parancsolatja ez: Ne ölj, ne paráználkodj¹⁾, ifjút ne ronts meg²⁾, ne csábíts, ne lopj, ne babonázz, ne légy méregkeverő³⁾, ne öld meg a magzatot az anya méhében⁴⁾, se a csecsemőt meg ne gyilkold. Felebarátod vagyonát el ne kívánd, hamisan ne esküdj, hamais tanúságot ne tégy, ne szólj gonoszt⁵⁾, ne for-

⁴⁾ V. ö. Luk. VI. 28—32. Mat. V. 44—46.

⁵⁾ V. ö. Clem. Alex. Strom. VII. 740. Luk. VI. 27—35.

⁶⁾ L. 2. Pet. II. 11. Tit. II. 12. Polycarp. ed. ad Philipp. c. v.

⁷⁾ V. ö. Mat. V. 39—48. Luk. VI. 20—30.

⁸⁾ Mert a kereszténynek nem lehet erőszakhoz fordulni, sem pogány bíró elébe menni. V. ö. I. Cor. VI. 1. Mat. V. 40.

⁹⁾ V. ö. Luk. VI. 39.

¹⁰⁾ L. Hermas. a hol *δωρημάτων*, fordul elő *καρισμάτων* helyett.

¹¹⁾ L. Hermas. Mat. V. 7.

¹²⁾ Hermas Prol. Mat. V. 25—26. Luk. XII. 58—59.

¹³⁾ E hely felette sajátosságos, mert úgy szerepel, mintha az írásból volna idézve, holott nem fordul elő az Új Test. csak az Apostoli Constitubioban van meg s úgy látszik ez is *ἀγχαρά δογματα*. fel. Anynyt tisztán lehet látni belőle hogv az első százakban a Krisztus mondásait nagyon szabadon használták.

2. fej. ¹⁾ V. ö. Ex. XX. 13, 14. Deut. V. 17, 18.

²⁾ V. ö. Lev. XX. 13. Rom. I. 27. *παιδοφθορειν* sem az Új Test. sem a Sept. nem fordul elő. Legelőször a nikolaitak használják.

³⁾ V. ö. Csel. VIII. 9, 10. Gal. V. 20. Exod. XXII. 15. Lásd alább 3. fej.

⁴⁾ Sal. bölcs. C. XII. 5. v. ö. Ex. XXI. 22, 23.

⁵⁾ L. Mat. XV. 4. és V. 22.

ralj boszut⁶⁾. Se kétszinü, se csalárd ne légy, mert a csalárdtság halálra vezet⁷⁾ Beszéded ne legyen hamis, se üres, hanem tényeknek megfelelő⁸⁾. Ne légy se önhaszonleső, se rabló, se képmutató, se rossz indulatu, se felfuvalkodott⁹⁾. Ne tarts rossz tanácsot felebarátod ellen¹⁰⁾. Egy embert se¹¹⁾ gyűlölj, hanem némelyeket fedj meg, némelyekért imádkozz, másokat pedig inkább szeress, mint saját lelkedet¹²⁾.

3. *fej.* Gyermeke¹⁾, kerülj minden rosszat és mindent valami ahoz hasonlós²⁾. Ne légy hirtelen haragu³⁾, mert a harag gyilkolásra vezet, se irigykedő, se veszekedő, se pedig indulatos, mert minden ilyenekből gyilkolás⁴⁾ származik.

Gyermeke⁵⁾, ne légy élvhajhász⁶⁾, mert az élvhajhászat paráználkodásra vezet⁶⁾, se rútbeszédű⁷⁾, se gonosz tekintetű⁸⁾, mert mindezekből paráználkodás származik.

Gyermeke⁹⁾ ne légy madárjós⁹⁾ mivel ez bálványozásra vezet, se varázsló, se csillagjós, se tűzpróbáhasználó¹⁰⁾, se ne kívánd e dolgokat nézni, mert mindezekből bálványozás származik.

⁶⁾ L. Zak. VIII. 17. Prov. XII. 28. Barn. Epist. c. II. Clem. Rom. Epis. Cor. I. c. 2.

⁷⁾ L. Sirak: XXVIII. 13. I. Tim. III. 8.

⁸⁾ L. Clem. Alex. Strom. VI. 760. v. ö. Mát. V. 37. XXIII. 3. Clem. Rom. I. Kor. XXXVIII.

⁹⁾ L. Hab. II. 9. Es. LXI. 8. Gen. XIX. 13. I. Pet. II. 1. Rom. I. 29 Péld. III. 34.

¹⁰⁾ V. ö. Es. III. 9. Hermas Visio I. 2.

¹¹⁾ Ουπαθ hebraismus, de ez még nem jogosít fel arra, hogy az író t zsidó kereszténynek tartsuk, mint Wünsche teszi. Barnab. epist. C. I.

¹²⁾ L. Gen. XII. 17. Deut. XXIII. 7.

Jegyz. a 3-ik fej. ¹⁾ L. Sirak II. III. IV. továbbá Mát. IX. 2. XXI. 28. Ján XIII. 33. stb.

²⁾ L. Rom. XII. 9. v. ö. Barn. Epist. IV.

³⁾ ὀργιλος a kéziratban: ὀργιλος.

⁴⁾ V. ö. Prov. XXIX. 22. Jak. I. 19. 20. III. 16. L. Ef. IV. 31. Kol. III. 8. 2. Kor. XII. 20. Gal. V. 20. stb.

⁵⁾ L. 1. Kor. X. 6.

⁶⁾ L. Jak. I. 14.

⁷⁾ L. Kol. III. 8. Ef. V. 3. 4.

⁸⁾ V. ö. 2. Pé. II. 14. L. Márk. VII. 22.

⁹⁾ L. Gen. XIX. 26. 31. Deut. XVIII. 9—12.

¹⁰⁾ περικαθαυρων v. ö. Sept. Deut. XVIII. 10. ne találtassék közötted ki az ő fiját vagy leányát által vitetné a tűzön I. Ézs. VI. 7. „περικαθαυρων ὁ διὰ θυσιαῶν δοκῶν κωλύειν νοθεύς ἢ ἀμαρτίας Const. Apost. A szó alatt tűzzel való engesztelő áldozat értetik, a mi a zsidóknál néha szokásban volt, a mint kitetszik 3. Mózes XVIII. 20. a hol a gyermekáldozás tiltva van. V. ö. 1. Sam. XXVIII. 7—9. Gordon: firelustratornak Farrar: User of Expiations, Wünsche: Reinsprechernek fordítja.

Gyermekem ne légy hazug, mert a hazugság tolvajságra vezet¹¹⁾. Se hiuképzeltgő, se pénzsovár ne légy, mert mindezekből tolvajság származik.

Gyermekem ne légy morgolódo, mert ez istenkáromlásra vezet¹²⁾ se önhitt¹³⁾, se roszfélegondolatu, mert mindezekből istenkáromlás (blasphemia) származik. Hanem, légy alázatos, mivel az alázatosak örökségül birják a földet¹⁴⁾. Légy hosszutűrő, szánakozó¹⁵⁾, ártalmatlan, csendes, jó és folyton remegő ama szavak miatt, a melyeket hallottál¹⁶⁾. Tul ne becsüld magadat, se ne légy túlmerész. Ne szövetekezzék lelked a fennhéjázókkal¹⁷⁾, hanem az igazakkal és alázatosakkal társalogj¹⁸⁾. Fogadd azokat a dolgokat, a melyek rád esnek készséggel, tudván, hogy Isten nélkül semmi sem eshetik meg¹⁹⁾.

4. *fej.* Gyermekem emlékezzél meg éjjel és nappal¹⁾ arról a ki hirdeti neked Isten igéjét, s tiszteljed őt mint Urat²⁾, mert a hol a fejedelemségről³⁾ beszélnek, ott van (az) Úr. És keressed naponta a szentek színét⁴⁾, hogy enyhülést nyerj beszédökben.

Ne kívánd a szakadást, a háborgókat pedig békítsd meg⁵⁾. Itélj igazságosan. Ne légy részrehajló a tévedések megvizsgálásában⁶⁾.

Ne kételkedj, hogy vajjon legyen-e vagy ne⁷⁾.

Ne légy olyan, hogy kezedet kinyujtsd a vevésre, az adásra pedig összehuzd⁸⁾.

11) L. Clem. Alex. Strom. I. 20. a hol ez úgy szerepel, mint bibliai hely.

12) L. Mat. XX. 1—15. Efes. IV. 31. 1. Cor. X. 10. Barnab. epis. C. III. Judae 16. Philip. II. 14.

13) V. ö. 2. Pet. II. 10. Péld. XXI. 24. Clem. Rom. ad 1. Cor. LVII.

14) L. Mat. V. 5.

15) L. I. Tess. V. 14—15.

16) L. Ezs. XLII. 2.

17) L. Rom. XII. 16. Sirak I. 13. X. 7. Luk. XVIII. 14. Clem. Rom. ad I. Cor. XXX.

18) V. ö. Clem. Rom. ad 1. Cor. XLVI. Barnab. epis. c. IV. Péld. XIII. 20.

19) V. ö. Sir. II. 4. Heb. XII. 7—11. Clem. Alex. Strom. VII. 749.

Jegyz. a 4-ik fej. 1) L. Heb. XII. 25.

2) L. alább 11. fej.

3) Károli fordítása 2. Pet. 2. rész. 10.

4) τα προσοπα των αγίων a szentek arczát. Mind az uj szövetségben mind pedig a „Tanításban“ szentnek neveztetnek a hívők l. alább 10. fej. ha valaki szent, jőjjön s ha nem az, térjen meg v. ö. Polikarp. Epist. ad Phil. C. XII.

5) V. ö. Clem. Rom. 1. Kor. II. L. továbbá 1. Kor. 10. Rom. XIV. 19.

6) L. Lev. XII. 15—18. Deut. I. 17. XVI. 19. Polikarp. Phil. C. VI.

7) L. Sirák. I. 28. Jak. I. 8. Clem. Rom. ad I. Cor. XI. és XXIII. 2. Cor. XI.

8) L. Sirak. IV. 31. Clem. Rom. ad I. Cor. II.

Ha van valamid, akkor saját kezdeddel adj váltságot büneidért. Ne vonakodj adni és ha adsz, ne zugolódj, hanem gondold meg, hogy ki a rendes visszafizetője az adománynak⁹⁾. Ne fordulj el a szükölködőtől¹⁰⁾, hanem mindent ossz meg atyádfiával, és ne mond, hogy a tiéid azok¹¹⁾, mert ha a halhatatlan dolgokban közösek vagytok, mennyivel inkább a halandókban?

Ne vedd el kezedet fiadról vagy leányodról, hanem gyermekségétől kezdve tanítsd nekik az Isten félelmét¹²⁾.

Szolgádnak vagy szolgálódnak, kik ugyanabban az Istenben bizonak, ne adj utasítást felháborodásban, nehogy ne félnek azt, a ki mindkettőtöknek istene, mert ő nem azért jó, hogy személy szerint hívjon, hanem elhívja azokat, a kiket a szent lélek elkészített. Ti pedig szolgálk alárendeljétek magatokat Urunknak¹³⁾, mint Isten képvisésának, reménységben és félelemben¹⁴⁾.

Gyülölj minden képmutatást és mindent valami nem kedves az Ur előtt.¹⁵⁾

(Az) Ur parancsolatait el ne feledd, hanem őrizd meg azt, a mit elvettél, sem nem adván hozzá, sem nem vétén el belőle¹⁶⁾.

(Az) ekklésiában valld meg hibádat és ne menj imádkozni rossz öntudattal¹⁷⁾.

Ez az élet utja.

5. fej. A halál utja pedig ez: Mindenek előtt rossz és teljes átokkal¹⁾, gyilkolás, házasságtörés, kéjelgés, élv-vágy, paráználkodás, lopás, bálványozás, büvölés, méregkeverés²⁾ rablás, hamistanuság, képmutatás, kétszintiség, csel, dölyfösség, rosszféleség, önhittség, kincsvágy, szegyenletes beszéd, irigység, vakmerőség, fennhéjázás, kérkedés, a jók üldözése, az igazság gyülölése, a hamisság szeretete, el

⁹⁾ L. Clem. Rom. 2. Rom. XI.

¹⁰⁾ L. 2. Kor. IX. 7. 1. Pet. IV. 7.

¹¹⁾ Rom. XII. 13. Csel. IV. 32. v. ö. II. 44—45. Gal. VI. 6. Hier. adv. haeres lib. XVIII. 2.

¹²⁾ V. ö. Efez. VI. 4. 5. 9. stb.

¹³⁾ Bryennios „uratioknak“ τοῖς κυρίοις ὁμῶν-t alkalmaz, holott a szövegben ἡμῶν van.

¹⁴⁾ V. ö. Efez. VI. 5. 9. Tit. II. 9. 1. Pet. II. 18.

¹⁵⁾ L. Deut. XII. 32. v. ö. Jel. XXII. 14. 18. 19.

¹⁶⁾ L. Zsolt. XXXIV. 19. Jak. V. 16. Clem. Rom. ad 1. Cor. LI. és LII.

¹⁷⁾ L. Clem. Alex. Strom. VII. 746. Clem. Rom. ad 1. Cor. XLV. és XIII. XXIX. és ad 2. Cor. XVI.

Jegyz. az 5-ik fejezethez. ¹⁾ L. Barnab. Ep. C. I. Jel. XXII. 14—15. Márk. VII. 23. Gal. V. 19—21.

²⁾ Bryennios: φαρμακίαι; kézirat: φαρμακία, mely csak költőknél fordul elő.

nem ismerése az igazság érdemének, nem hajlása jóra, sem az igazságos ítéletre; nem a jóra, hanem a rosszra vigyázás³⁾, a kitől távol van a szelidség és türelem, a hiábavaló dolgok szerelme, az elégtétel keresése, a szegényen nem könyörülés, a fáradtak iránti részvétlenség,⁴⁾ meg nem ismerése annak, a ki őket teremtette, gyermekgyilkosok, Isten művének összerombolói, elutasítói a szükölködőknek, nyugtalanítói a nyomorultnak, a gazdagok védelmezői, az elszegényedettek törvénytelen birói, minden tekintetben; bűnösök gyermekeim tartóztassátok vissza magatokat mindezekről.

6. *fej.* Vigyázz ne hogy valaki eltántorítson a tanításnak emez utjáról, mivel ekkor az Istentől eltávozva tanít tégedet.¹⁾ Hogy ha eltudod viselni az Urnak egész igáját, tökéletes lész,²⁾ de ha nem viselheted el, azt tedd a mit tehetsz.³⁾

Az evést illetőleg, tűrj el annyit a mennyit eltűrhetsz,⁴⁾ de a bálványoknak áldozástól, erősen nagyon őrizkedj; mert ez holt isteneknek való szolgálat.⁵⁾

7. *fej.* A mi a keresztelést illeti, így kereszteljete: mindezeket előre elmondván,¹⁾ kereszteljete az Atyának a Fiumnak és a Szentléleknek nevére élő (folyó) vízben.²⁾ De ha élő vized nincsen, más vízben keresztele, ha pedig hidegben nem lehet, melegben.³⁾ De ha egyik sem volna, tölts háromszor vizet a főre Atya, Fiu és Szentlélek nevére.

A keresztele előtt pedig hadd böjtöljön a keresztele, a kereszteleendő és mások is a kiknek lehet. A megkeresztelendőt pedig szóltsd fel, hogy böjtöljön egy vagy két nappal előre.⁴⁾

³⁾ V. ö. Ef. VI. 18.

⁴⁾ V. ö. 2. Pét. II. 7.

Jegyz. a 6. fej. ¹⁾ V. ö. 1-ső fej: ezeknek a parancsolatoknak tanítása ez.

²⁾ V. ö. Mát. XI. 29. 30. XII. 21. Filip III. 14. 15. és I. az 1-ső fej.

³⁾ Clem. Rom. 2 Kor. VII. Barnab. Epist. Cap. XIX.

⁴⁾ A szöveg jelentése nem elég világos. Valószínű, hogy a tiszta és nem tiszta ételek megkülönböztetésére vonatkozik. Farrar azt állítja, hogy a böjtölés-re nem vonatkozhatik.

⁵⁾ L. Clem. Rom. 2 kor. III.

Jegyz. 7. fej. ¹⁾ T. i. a mik fennebb elmondattak.

²⁾ V. ö. Mát. XXVIII. 19. 20.

³⁾ Némelyek e szavakról azt következtetik, hogy író hideg vidéken lakott, de ezt nem bizonyítja más körülmény s magában nem elégséges. Lehet, hogy ismerte a hideg vidéki viszonyokat is. Az szintén nem tehető fel, hogy gyermekek kereszteleére gondolt volna, mivel az ekkor még nem volt gyakorlatban.

⁴⁾ E fogalom ismeretlen az új testamentumi iratokban.

8. *fej.* De a ti böjtöléstek ne legyen olyan, mint a képmutatóké, mivel azok a hétnek második és ötödik napján böjtölnek, ¹⁾ ti pedig böjtöljétek a negyediken és az előkészítőn (pénteken.)

Ne is imádkozzatok úgy mint a képmutatók, hanem a mint az Ur megparancsolta az ő evangéliumában ²⁾ így imádkozzatok:

Mi atyánk, ki a mennyben ³⁾ vagy, szenteltesse meg neved, jöjjön el országod, legyen meg akaratod, mint mennyben úgy földön, ⁴⁾ a holnapi (mindennapi) kenyérünket add meg ma és engedd el tartozásainkat, ⁵⁾ mint mi is elengedjük tartozóinknak, és ne hozz kísértetbe, hanem szabadíts meg a gonosztól, mert tied ⁶⁾ a hatalom és dicsőség örökké. ⁷⁾

Naponta háromszor imádkozzatok így.

9. *fej.* Az urvacsorát illetőleg így adjatok hálát: először a kelyhet illetőleg: ¹⁾

„Hálát adunk neked atyánk a te szolgádnak Dávidnak szent szőlőtőjéért, melyet megismertettél velünk a te fiad Jézus által; legyen tied a dicsőség örökké. ²⁾ A törést, (kenyértörést) illetőleg³⁾:

Hálát adunk neked atyánk az életért és tudományért, melyet megismertettél velünk a te fiad Jézus által, ⁴⁾ tiéd a dicsőség mindörökké.

„Valamint ez a kenyér szétszórattott a hegyekre és összegyűjtetvén, egygyé lett, úgy gyűjtessék össze az egyház (ecclesia) a föld széleitől a te országodba; mert tied a dicsőség és a hatalom Jézus Krisztus által mindörökké.

De az urvacsorából senki ne egyék, se ne igyék, csak a kik meg vannak keresztelkedve (az) Ur nevére, ⁵⁾ mert erre nézve is azt mondotta az Ur: Ne adjátok azt a mi szent az ebeknek⁶⁾.

Jegyz. 8. fej. ¹⁾ A farizeusok a második és ötödik napon böjtöltek, mivel Mózes ezen napokon ment fel és szállott le a Sinai hegyről. V. ö. Luk. XVIII. 12.

²⁾ Mat. VI. 5—13. Luk. XI. 2—4.

³⁾ Az evangélium szerint: mennyekben.

⁴⁾ Mat.-nál „a földön.“

⁵⁾ A szöveg: *οφειλην*, Mat. *τα οφειλήματα* és Luk. *τας ἁμαρτίας*.

⁶⁾ A szövegből hiányzik *ἡ βασιλεία*.

⁷⁾ A fordítás jelen alakját illetőleg l. bővebben Ker. Magv. 18, köt. 195—

9. lp.

Jegyz. 9. fej. ¹⁾ V. ö. Luk. XXII. 14—18. Mat. XXVI. 26. 1. Kor. X. 16.

²⁾ V. ö. Ján. XV. Sirák. XVI. 17. Mat. XXVI. 29. továbbá Clem. Rom. 1. Kor. XX. XXXII. XXXVIII. stb.

³⁾ V. ö. 1. Kor. X. 16.

⁴⁾ Clem. Rom. 1. Kor. C. XXXVI. „a te fiad“-ra nézve lásd Csel. III. 13. 26. IV. 25. 30. a görög szövegben.

⁵⁾ 1. Csel. XII. 5.

⁶⁾ Mat. VII. 6.

10. fej. Miután pedig megelégedtetek¹⁾ így imádkoztatok:

„Hálát adunk neked szent atyánk,²⁾ a te szent nevedért, melyet bevéstél³⁾ a mi sziveinkbe⁴⁾ és az ismeretért, a hitért és halhatatlanságért, a melyeket megismertettél velünk a te fiad Jézus által. Tiéd legyen a dicsőség mindörökké.

„Mindenható Ur, te minden dolgot a te nevedért teremtettél, eledelet és italt adtál az embereknek élvezetül, hogy neked hálát adjanak; nekünk pedig ajándékoztál lelki ételt, italt és örök életet a te fiad által. Mindenek előtt neked adunk hálát, mert te hatalmas vagy és tiéd⁷⁾ a dicsőség mindörökké.

„Emlékezzél meg Uram a te gyülekezetedről (egyházadról) hogy azt megszabadítsd minden rosztól és tökéletessé tedd a te szeretetedben⁸⁾ és gyűjtsd össze a négy szelektől⁹⁾ azt, a ki meg van szentelve a te országodra, a kit arra elkészítettél,¹⁰⁾ mert tiéd a hatalom és a dicsőség mindörökké.

„Jöjjön el a kegyelem és muljon el ez a világ.¹¹⁾

„Hosanna a Dávid Istenének.¹²⁾

1) Μετά δὲ τὸ ἀμπληθῆσθαι helyett az apostoli rendeletben μετὰ δὲ τὴν μεταλήψιν van s mind a kettőt különbözőleg értelmezik a fordítók. Én Wünschevel ellenkezőleg hajlandó vagyok azt hinni, hogy itt nem csupán az urvacsorával élés bevégzéséről, hanem az érzett szükség kielégítéséről van szó; bár az 500 ember megvendéglése Jézus által az 5 kenyérből és két halból nem annyira testi, mint lelki megelégitést jelent, mégis azt hiszem nem kell szemelől tévesztelnünk hogy az első keresztények az urvacsora vételkor a kenyeret és bort nemcsak azért vették elő, hogy megizleljék, hanem, hogy realiter ki is elégítsék magokat abból.

2) v. ö. Ján. XVII. 11.

3) v. ö. LXX. psalm. XXII. 2. 2. Chron VI. 2. Bryennios szerint ez azt teszi: „a melyet beirtál sziveinkbe; vagyis a melynek lakhelyet készítetted bennünk.”

4) A MS-ban ὄμων van.

5) v. ö. Ignatius lev. Efez. 11. fej.

6) V. ö. Zs. LXXXIX. eredeti szöveg 9.: „te hatalmas vagy Uram.”

7) a MS. 65 van.

8) V. ö. I. Ján. IV. 18.

9) V. ö. Máté XXIV. 31. Zakar. II. 6.

10) V. ö. Zsid. X. 10. 29. Ef. V. 25—27.

11) Bryen. Tertulian Apol. C. 39. után azt írja, hogy akkor a keresztények imádkoztak, hogy a világ vége eljőjön: Oramus etiam . . . pro morae finis.”

12) A kéziratban τὸ θεῶν van, a mit Bryennios önkényesen változtatott meg. Külömben e változtatást Clem. Alex. Paedag. I. 5. 85-re és Mat. XXI. 9. versére alapítja. Hosanna héber eredetű szó **הוֹשִׁיעָה נָא** = segíts meg minket, kérünk, s először a nagy sátoros ünnep alkalmával használták. A Jézus Jeruzsálembe vonulásakor is ezt kiáltották.

„Ha valaki szent, hadd jöjjön. ha valaki nem az, térjen meg; Maranatha!¹³⁾ Amen “

A profétáknak pedig engedjétek meg, hogy imádkozzanak, (adjanak hálát), a mennyit akarnak.

11. fej. Valaki tehát eljövén, tanítja nektek mindazokat, a melyeket fennebb elmondottunk¹⁾, fogadjátok kedvesen; de ha a tanító, maga is ellévén tántorodva, más tanítást tanít, hogy eltörölje ezeket, ne hallgassatok rá²⁾, ha azonban az Ur igazságát és ismeretét akarja nevelni, akkor úgy fogadjátok, mint (az) Urat.³⁾

Az apostolokat és profétákat illetőleg pedig az evangelium megszabása⁴⁾ szerint így cselekedjétek:⁵⁾

Minden apostolt, valamelyik hozzátok jó fogadjatok úgy mint (az) Urat. Ő csak egy napot marad, de ha szükség van, akkor a másikat is⁶⁾. Ha pedig hármát maradna, akkor hamis proféta⁶⁾.

Ha az apostól utra megy, semmit se vigyen magával, csak kenyeret, annyira (időre) a míg meg száll⁷⁾, de ha pénzt kér, akkor hamis proféta⁸⁾.

Bármely profétát, a ki lélekben szól, ne kísértsetek, se ne ítéljétek⁹⁾, mert minden bűn megbocsáttatik, de ez a bűn nem fog megbocsáttatni.¹⁰⁾ De nem mindenki proféta, a ki lélekben beszél, hanem ha bírja (az) Ur utait.¹¹⁾ Tehát mind a hamis profétát, mind pedig a profétát, az ő utairól lehet megismerni.¹²⁾ Egyetlen proféta is, a

¹³⁾ מְרַחֵם אֱלֹהֵינוּ arab eredetű szóból van véve, mely annyit tesz: az Ur jó!

Jegyz. a 11. fej. ¹⁾ προσηκουμενα. Bryen. szerint inkább a 6-ik fej. inneniekre vonatkozik.

²⁾ I. 2. Ján. 10 v.

³⁾ V. ö. 4 fej.: úgy tiszteljétek, mint az urat. Alább szintén forduland elő hasonló kifejezés. Továbbá Mát. X. 40. Luk. X. 15. Ján XIII. 20.

⁴⁾ A δογμα szó Csel. XVI. 4-ben fordul elő, lásd még Mát. X. 5—12 VII. 15—23 Luk. IX. 1—6. X. 4—21.

⁵⁾ Azaz „a mint az Ur megparancsolta az ő evangeliumában.“

⁶⁾ E hely jelentése nem egészen világos. Némelyek a szükség alatt nem az apostol szükségét, hanem az ő ottmaradásának szükségét értik.

⁶⁾ V. ö. Mat. VI. 15. XXIV. 11. 1. Jan. IV. 1.

⁷⁾ azaz a míg valamely városba vagy faluba megérkezik.

⁸⁾ Bryennios szerint ebből az látszik, hogy apostoloknak azok neveztetetnek, a kiknek ugyanaz az apostoli küldetésök és az evangeliumnak éppen oly hirdetői a világban, mint az előbbiek.

⁹⁾ V. ö. Jel. II. 2.

¹⁰⁾ V. ö. Mát. XII. 31. Luk. XII. 10. Mark. III. 28—30.

¹¹⁾ V. ö. Mat. VII. 22—23.

¹²⁾ V. ö. Mat. VII. 15—16. Őrizkedjétek a hamis profétáktól . . . az ő gyümölcsseikről ismeritek meg őket.

mely lelkében asztalt áldoz (itt a szöveg hibás), nem eszik arról, ha csak nem hamis proféta. Minden proféta, tanítsa bár az igazságot, ha nem teszi azt, a mit tanít, hamis proféta.¹³⁾ Egyetlen kiprobált igazi profétát is, a ki e világon az egyház titkaira dolgozik, de nem tanít meg másoknak mindent, a mit ő tesz, meg ne ítéljete, mert a régi proféták is így cselekedtek.¹⁴⁾

A ki pedig azt mondja szívében „adj nekem ezüstöt vagy valami egyebet, arra ne hallgassatok,¹⁵⁾ de ha azt mondja, hogy adjatok más szükölködőknek, senki se ítélje meg őt.¹⁶⁾

12. *fej.* Mindenkit, valaki (az) Ur nevében jó, fogadjatok el, azután pedig megvizsgálván, ismerjétek meg, mert neki ismertetőjének kell lenni jobbfelől és balfelől¹⁾. Hogyha az, a ki jó²⁾ utas, segítsetek rajta a mennyit csak tudtok; de nem marad tovább két vagy három napnál, s csakis ha szükséges³⁾. Ha pedig meg akar telepedni nállatok, mivel kézműves, munkájával keresse meg eledelét⁴⁾, ha azonban mesterséget nem tud⁵⁾, találjatok ki valamely módot, hogy nállatok a keresztény ne üljön munka nélkül. Ha pedig nem akarna úgy tenni, (ha tanácsokat nem fogadja el) akkor keresztény-üzér⁶⁾. Az ilyenektől őrizkedjete.

13. *fej.* Minden igaz proféta, a ki veletek akar lakni, méltó az ő eledelére. Hasonlóan a valódi tanító is, mint a munkás, érdemes az ő eledelére. Tehát sajtolódnak és szűrődnek, ökreidnek és juhaidnak minden első zsengejét add a profétáknak¹⁾, mert azok a ti főpapjaitok.

¹³⁾ „λεγει οτι γαρ και οσ ποιουσι.“ Mat. XXIII. 3. V. ö. Ign. Efez. XV. „καλον το διδασκειν, εαν ο λεγων ποιει.“ szép a beszéd, ha a ki beszél, tesz is.

¹⁴⁾ E tétel jelentése homályos és bizonytalan, a mint Bryeenios is megjegyzi. Nézete szerint legközelebb áll tán az Ezsaiás, Jeremiás és Ezekiel által is említett symbolikus cselekvényekhez.

¹⁵⁾ L. Mat. X. 8.

¹⁶⁾ Az I. fej. említett itéletről van szó.

Jegyz. a 12. fej. ¹⁾ Farrar azt véli, hogy itt a jónak a rosztól, az igaz tanítónak a hamistól való megkülönböztetéséről van szó, de valószínűbb az, hogy nemcsak a tanítókról, hanem minden kívülről jövő keresztényről. Diatagai bibl. V. 3. 1. és VII. 45. Bryennios εἴρετα-t olvas, de a kéziratban εἴεται van s mi azt követtük.

²⁾ = παραστικός Ign. epist. ad Ephes. epis. VIII. παρεπιδήμους: Eus. Apolog. A. 46.

³⁾ V. ö. fennebb 11. fej.

⁴⁾ L. 2. Thess. III. 8—12. ha valaki nem akar dolgozni ne is egyék.

⁵⁾ ουρ εχεν τεχνην.

⁶⁾ Χυρτέμποροζ még előfordul Pseudo Ignatiusnál. Epist. ad Éféz C. VI.

Jegyz. a 13. fej. ¹⁾ V. Ö. Mat. X. Luk. X. 17. 1. Kor. IX. 13—14. 1. Tim. V. 17. 18.

Ha pedig prófétátok nincsen, adjatok a szegényeknek.

Ha kenyeret sütsz, az első zsenget elvévén adj belőle a parancsolat szerint²⁾. Hasonlóan mikor az olajnak és bornak edényét megnyitod, az első zsenget elvévén, add a prófétáknak. Az ezüsből, ruhából és minden más vagyomból vedd el az első zsenget a szerint, a mint jónak látod és adj a parancsolat szerint³⁾.

14. *fej.* Minden Urnapján (az) Urnak összegyülvén törjétek meg a kenyeret és adjatok hálát miután megvallottátok bűneiteket¹⁾, hogy áldozatotok tiszta legyen²⁾.

Valakinek azonban viszálykodása van embertársával, ne menjen veletek a mig ki nem békülnek³⁾, hogy a ti áldozatotok meg ne fertőztessék, mert ez az a mi mondatott (az) Ur által: „Minden időben és minden helyen tiszta áldozatot hozz nekem, mert én nagy király vagyok, azt mondja (az) Ur, és az én nevem csodálatos a népek között.

15. *fej.* Válasszatok¹⁾ tehát magatoknak kézfelemeléssel püspököket és szolgákat (*διακονους*), szelid, nem pénzsovár, igazságos és kipróbált²⁾ férfiakat, a kik méltók az Urhoz, mert ők is segítnek nektek a próféták és tanítók szolgálatában (tisztében). Tehát ne nézzétek le őket, mert köztetek a prófétákkal és tanítókkal együtt³⁾ ők a tiszteletben álló férfiak.

Fedjétek meg egymást, de nem haraggal, hanem békében, a mint az evangéliumban⁴⁾ látjátok; s ha valaki hibázik a másik ellen, ahoz senki se szóljon, se ne hallgasson jó szántából, addig, a mig meg nem bánja⁵⁾.

Imáitokat, alamizsnátokat és minden más cselekedeteiket úgy végezzétek a mint az Ur evangéliumában látjátok⁶⁾.

²⁾ Num. XVIII.

³⁾ V. ö. Mat. XXIII. 23. Luk. XI. 42. XVIII. 12.

Jegyz. a 14-ik fejezethez. ¹⁾ *κατα κυριακην δε Κυριου* v. ö. 1. Cor. XI. 20. Jel. I. 10.

²⁾ V. ö. Ign. ad. Tertullian C. VI. VII.

³⁾ V. ö. Mat. V. 23. 24. Hier. lib. IV. 18. 1.

Jegyz. a 15-ik fejezethez. ¹⁾ A püspököket (vagyis presbitereket) a gyülekezet választotta.

²⁾ V. ö. Clem. Rom. ad I. Cor. C. XLIV. és XLII. Tit. I. 7.

³⁾ L. fennebb 10. és 13. *fej.* v. ö. Clem. ad Rom. I. Kor. XLIV.

⁴⁾ Mát. V. 22. VII. 15—17. 21—35. 2. Tim. IV. 2.

⁵⁾ V. ö. Clem. Rom. ad 2. Kor. 16.

⁶⁾ Mat. VI. és VII. Luk. XI. és XII. v. ö. Kol. III. 17. „És valamit cselekesztek beszéddel vagy cselekedettel, mindent az Ur Jézus nevében cselekedjétek.

16. fejt. Vigyázzatok életetekre; a ti szövétnekeitek el ne aludjanak és derekaitok meg ne oldódjanak,¹⁾ hanem legyetek készen, mert nem tudjátok az órát a mikor a ti uratok eljő. ²⁾ De gyakran gyűljetek össze, keresendő azokat a dolgokat a melyek a ti lelkeiteknek ³⁾ szükségesek, mert hiteteknek egész ideje nem használ nektek, hogy ha az utolsó időre tökéletessé nem lettetek. ⁴⁾

Mert az utolsó napokban megszaporodnak a hamis próféták és az ámitók, és a juhok farkasokká válnak, a szeretet gyűlöletté válik. Mert a míg a törvénytelenység szaporodik, gyűlölni, vádolni és ítélet elébe állítani fogják egymást az emberek. És ekkor megjelenik a világ-ámitó, mint Isten fia, jeleket és csodákat mivel, s a föld átadatik az ő kezére s ő oly vétkes dolgokat követ el, a milyenek, mióta a világ fenn áll, soha sem történtek.⁵⁾ Ekkor fognak az emberi teremtések a tűzpróbára jutni, s sokan megbotránkoztatnak és elvesznek,⁶⁾ azok pedig a kik megmaradnak hitőkben, megfognak szabadittatni ettől az átoktól. ⁷⁾

És ekkor megfognak jelenni az igazság jelei, ⁸⁾ először az égen a szétterjedés jele, azután a trombitálás hangja és harmadszor a halottak feltámadása, ⁹⁾ azonban nem mindeniké, hanem a mint mondvá volt: „Eljövend az Ur és vele minden szentek.” ¹⁰⁾

Ekkor meg fogja látni a világ az Urat jöve az ég fellegein. ¹¹⁾

BOROS GYÖRGY.

Jegyz. 16. fejt. ¹⁾ V. ö. Luk. XII. 35. Efez. VI. 14. Pet. I. 13.

²⁾ V. ö. Mat. XXIV. 42. 44. és Jel. III. 3.

³⁾ V. ö. Barnab. episto. IV. Clem. Rom. II. Kor. c. XVI. Ignat. Epist. ad. Ephes. c. XIII.

⁴⁾ V. ö. Barnab. epist. c. IV. Ezek. XVII. 24.

⁵⁾ V. ö. 2. Tim. III. 1. Mat. XXIV. 3—14. 24—31. 2. Tess. II. 1—12.

⁶⁾ ἡ κτισὶς τῶν ἀνθρώπων L. Zak. XIII. 8.

⁷⁾ κατάθεμα-κατανάθεμα.]

⁸⁾ V. ö. Mat. XXIV. 3. 30.

⁹⁾ V. ö. 1 Tess. IV. 13—17. L. 1 Kor. XV. 51. 52. Mat. XXIV. 31.

¹⁰⁾ V. ö. Zak. XIV. 5.

¹¹⁾ V. ö. Mat. XXIV. 30.

KÜZDELMEINK ÉS HITELVEINK.*)

Eféz. II. 19. 20. 21. Immár nem vagytok jövevények és zsellérek, hanem a szenteknek polgártársaik és Istennek cselédei, kik felépítettetek a prófétáknak és apostoloknak fundamentumokon, melynek belső szegletköve a Jézus Krisztus, kiből az egész alkotmány szép renddel rakatattván, növekedik, hogy legyen az Urnak szent temploma.

Vallásos és honfiai örömmérettel üdvözöllek titeket afiai e szent helyen, a nagy reformátor Luther buzgó követőinek e szent hajlékában! Üdvözöllek, mint közös hazánk lelkes honfiait és honleányait és mint részben unitárius vallásközönségünk buzgó tagjait!

Oh vak idők, oh sötét századok! hála a minden dolgok hatalmas intézőjének, hogy örökre bémerültetek az enyészet tengerébe. Az égő máglyák, az inquisitio penészes börtönei, a félhold és a kereszt vényomai mind-mind eltemetve már. Oh vajha sirjok felett soha se is derülne a feltámadás hajnala! De nem, az nem is lehet... hiszen a felett ott ül győzelmesen a lelkiismeret szabadságának geniusa körülövezve a hit, remény és szeretet fénysugaraival, körülvéve a lelkes honfiak és hívő keresztények táborával.

Ne féljete, k. afiai, segesvári unitárius leány-egyházközség! hiszen ti is ott vagytok a lelkiismeret szabadsága geniusának véd-szárnyai alatt, a ti számotokra is ki van mutatva egy szerény hal-mocska, hol örködni fogtok és örködnötök kell a világosság és igazság felett, hogy azokon a sötétség és hamisság hatalmas győzelmet ne vegyen! Nézzétek: e szent hajlék, melynek tiszteletreméltó vénei és irástudói levetkezve a durva felekezetestesség fekete ruháját és felöltözve a keresztény testvériség fehér kendőjét, meghallgaták a kis testvér kérését és alkalmat nyujtának arra, hogy Istent, a közös mennyei Atyát, hitetek és meggyőződésetek szerént nyíltan imádhassátok, — e szószék, melyről nyíltan, szabadon imádkozhatom és hirdethetem unitárius szent vallásunk vallási és erkölcsi ígét, — ama diszes orgona, melynek hangjai közé vegyithetitek szent dallamaitokat, — e nemes város diszes közönsége, melynek kebelé-

*) Elmondott a segesvári unitárius leányegyházközségnek 1884. június 15-én az ottani ág. hitv. templomban tartott első isteni tiszteletén.

ben békében élhettek ti és kedveseitek s gyakorolhatjátok házi, honfiai és vallási erényeiteket: mind-mind arról nyújtanak kézzelfogható bizonyítékot, hogy immár nem vagytok jövevények és zsellérek, hanem a szenteknek polgártársaik és Istennek cselédei, kik felépítettetek a prófétáknak és apostoloknak fundamentumokon, melynek belső szegletköve a Jézus Krisztus, kiben az egész alkotmány szép renddel rakattatván, növekedik, hogy legyen az Urnak szent temploma.

Ugy vélem affiai! hogy az alapul felvett igék ez innepélyes alkalomhoz viszonyítva, elég találóan vannak kiválasztva a szent könyvből a megnevezett helyről. Éppen ezért beszédem menetében nem is távozom messzire azoktól. Míg tehát ezeket egyházi életünk szempontjából fejtegetem, kérek affiai! kísérjetelek figyelemmel. Te pedig oh Isten, mi Istenünk! buzgón kérek: légy segítségül erőtlen szolgálóknak szent munkájában!

I.

Az alapige egyik tétele: Immár nem vagytok jövevények és zsellérek.

Mindannyian ismeretesek vagyunk affiai! a jövevény és zsellér kifejezések fogalmával. A jövevénynek nincs országa, nincs hazája, hová fejét lehajtsa; a zsellérnek nincs önrendelkezési joga, nincs szabadsága, hogy ügyeit korlátlanul intézze. Fájdalom, a történelem azt bizonyítja, hogy ilyen sorsa az unitárius vallásnak és egyháznak is volt!

Ámbár meggyőződésünk szerint az unitarizmus egykoru a kereszténységgel mert a biblia tanúsága szerint Jézus és az apostolok is azt tanították, hogy egy Istenünk van amaz Atya, kitől mindenek vannak és mi őtőle vagyunk, egy a közbenjárónk az Isten és emberek között, az ember Ur Jézus Krisztus, azonban a kereszténység nagy tömegében csak a későbbi századok egyikében kezdett határozottabb alakot ölteni, midőn 1546 körül Olasz- és Lengyelhonban a két Socinus vezetése alatt az Isten egységét vallók és hirdetőik társulattá alakultak. Meg is adták az árát. A hitnyomozó szék által részben száműzettek, hogy jövevények legyenek s részben életüket vesztették és jutottak a Servet Mihály sorsára, a ki az egység hitének a máglya lángjai között lett áldozatja. Erdélyben, a hit és lelkiismeret szabadság e drága kis hazájában a reformáció már jóformán elterjedett volt, midőn Dávid Ferencz, II-ik János unitárius király udvari papja, az

unitárius eszméket a szószéken és irodalomban egyaránt szabadon hirdetni kezdette, az azt követőket egyházi testületté alakította és lett annak első püspöke. Több volt ő áldozatával az unitárius vallásra, mint Luther és Kálvin voltak a lutheranus és reformatus vallásokra nézve, mert míg azok munkájuk sikerét látva a csendes halál karjaiba hanyatlottak, addig a mi reformátorunk börtönbe hurczoltatott, mint jövevény, s annak penészes falai között lelkét kibocsátván, lett az unitárius eszméknek vértanuja, s porladozik a dévai vár környékén.

A vallásos fanatizmusnak e kárhuzatos ténye után megkezdődtek az üldözések hosszú sorai. Hivünk száma hadmentességgel, pénzigéretekkel, birtokelkobzással kevesbítettett, nagyjaink bezárattak és elvették, papjaink és tanítóink parochiáiktól megfosztatva elűzettek, hogy jövevények és zsellérek legyünk, a mikor meg-megujult a proféta sohaja: Hol vegyünk kenyeret, hogy a miéink egyenek!? És most ha emlékünkből felmerül három század képe, annyi balszerencse közt sok viszály után nemde nem jogosult-e, ha kezeinket égre emelve felfohászokunk, miként a költő fohászokodott hazájáért: Isten csodája, hogy áll még egyházunk!

Kérditek tán, hogy egyházközönségünk hajója ez üldözések tengerén annyi örvény s hullám között hogyan nem semmisült meg? Ugyhogy az igazságot porba tiporni lehet, de megölni nem, mert az a sirból is feltámad és eget kér. Ugy, hogy szándékunk üdvös, akaratunk kitartó, összetartásunk szétbonthatatlan volt. Nem rettentünk vissza a fenyegető veszély elől, mert meg voltunk győződve arról, hogy az örvények mélységeiből és a hullámok csucsairól az igazság lelke mosolygott reánk, szilárdan tartottuk kezeink közt a józanokosság és szt. irás kormányrudjait, magunkkal vittük a tudományok iránytűjét, a nemes erkölcsök horgonyát, nem voltunk restek a honfui és honleányi erények pánczélszávjával övezni körül hajónkat. Ezek által győztük meg a haladó korszellemet arról, hogy szt. vallásunk létjogosult; ezek sugalmazták azon állami törvényeket, melyek a törvényesen bevett vallásfelekezetek egyenjogúságának részeseivé tevének; ezek vezetének bé minket ama nagy Concertbe, melyben a különböző vallásfelekezetekkel egy közös hármóniában zenghetjük az angyalsereg énekét: Dicsőség a magasságos menyekben Istennek, e földön békesség és az emberekhez jó akarat! és legközelebről ezek hozák meg számotokra is afiai e kedves alkalmat, melylyel keblem vallásos örömmérsével biztosíthatlak titeket a Pál apostol szavainak valósulásáról,

hogy t. i. immár nem vagytok jövevények és zselélérek.

II.

Az alapige másik tétele: A szenteknek polgártársai és Istennek cselédei vagytok, kik felépítettetek a prófétáknak és apostoloknak fundamentumokon, melynek belső szegletköve a Jézus Krisztus, kiből az egész alkotmány szép renddel rakattatván, növekedik, hogy legyen az Urnak szent temploma.

Ez igék is bizonyításra várnak afiai! Mert mintha hallanám az ellentáborból a fogas kérdéseket: miért alapszik a tudományotok a próféták, Jézus és az apostolok tanításain? hogyan van szép rendben és növekedik a ti egész alkotmányotok? Engedtessek meg tehát nekem, hogy az ellentábor e kérdéseire hitelveinkkel feleljek, nem azért, hogy azokat az egyes lelkek meggyőzésébe béerőszakoljam és azokkal missionáriuskodjam, hanem azért, hogy magunk iránt türelmesebb véleményre bírjam azokat, a kik netán azt hiszik és hirdetik, hogy az unitárius vallás semmi pozitív, hanem csak negatív állást foglal el s ez álláspontjában határozott hitelvei nincsenek, hanem mindig csak tagadja a más vallásfelekezetek hitelveinek igazságát s mint ilyen, meg lőn bélyegezve a „krisztustagadó“ nevezettel.

Mint minden más keresztény felekezet, úgy az unitáriusok is a bibliát tartják hitök és cselekedeteik sinormértékéül, mely magában foglalja ama magasztos vallás-erkölcsi elveket és törvényeket, a melyeket a próféták, Jézus, az evangelisták és apostolok tanítottak az emberiség tökéletesítése végett, azonban ebből, a józan ész világánál vizsgálva csak azt fogadják el, a mi az okossággal és lelkiismerettel megegyezik, — mert erre utal magának a bibliának is e kifejezése: Mindeneket megpróbáljatok s a mi jó azt megtartsátok. És már az így megvizsgált biblia tanítja nekünk az Istenség oszthatatlan egységét. Nekünk egy Istenünk van, a ma z A tya, a kitől mindenek vannak és mi is ő tőle vagyunk. Az Isten lélek, láthatatlan, tökéletes szentségű valóság s a kik őtet imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. — A Jézus Krisztus történelmi személy, mint az emberek legtökéletesebbike, Istennek szent fia, a ki a keresztény vallás megalapítása által kiérdemelte az emberiség legfőbb tiszteletét, ő szabadította ki az emberiséget a bálványimádás békőiből, felállítván eme két nagy parancsolatot: Szeressed az

Istent, szeressed felebarátodat. Erkölcsstanának igazsága mellett meghalt, de harmad napra feltámadott. Példadó feddhetetlen életét követnünk kell, ha földi boldogságunkat és égi üdvünket megnyerni akarjuk. — A szt. lélek isteni erő, a mely munkálkodott Jézus Krisztusban, az apostolokban és az első keresztényekben akkor, a mikor az igazságot megismerték és azért vértanui halált szenvedtek és a mely munkálkodik mi bennünk is s minket minden szépre, jóra és nemesre felbuzdit. — Az ember erkölcsi szabadságra teremtett valóság, értelemmel, józanokossággal és szabadakarrattal felruházott lény s mint ilyen, Ura önmagának, felelős tetteiről, szülői vagy más embertársai büneinek következményei miatt szenvedhet ugyan, de magát a bünt nem örökli, hanem ártatlanul születvén, minél inkább törekedik Istentől nyert tehetségeit okszerüleg használva, Krisztus tanai szerént intézni életét, annál inkább megközelíti az erkölcsi tökéletesség nagy célját, melyre mindenki hivatalos és senki sincsen az isteni igazságtól arra előre elválasztva, vagy annak ellenkezőjére előre elkárhoztatva, mert Krisztus mondta, hogy legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes és az apostoltól tanultuk, hogy az Isten nem akarja a bűnösök elveszését, hanem hogy mindenek megtérjenek és az igazság ismeretére jussanak. — Az emberi test földi anyag, mint a természet többi tárgyai s éppen ezért megsemmisülésre vár; de a lélek égi lehelet, isteni adomány levén, — tettei is égieket tárgyaznak, kincsei is az égi javakhoz tartoznak s éppen ezért hallhatatlanságra vagy feltámadásra van hivatva, mert Pál apostol szerint mindnyájan meg kell jelennünk a Krisztus ítélő széke előtt, hogy kiki elvegye jutalmát annak, a mit a testben cselekedett, a szerént a mint jót vagy rosszat cselekedett. — Nem lehet tagadni a külső szertartások szükségességét, a mennyiben ezek a benső vallásos érzületek kifejezései, azonban ezek csak úgy és akkor bírnak fontossággal, ha a valódi buzgóságnak, a kegyes és istenes életnek előmozdító eszközei. Az Úr Jézus rendelkezése nyomán az ő haláláról való megemlékezés céljából, a kenyér és bor két szin alatti kiszolgáltatása által mi is uri szent vacsorával élünk s a Jordán vízében történt keresztelkedés példájára, az Idvezítő adott utasítása szerént, a kisdedeknek a kereszténység nagy családjába való ünnepélyes beavattatása céljából, az Atyának, fiunak, szent léleknek nevében mi is keresztelünk; ám de ezeknek, mint külsőségeknek, — nagy

fontosságot nem tulajdonítunk, mert hitünk szerént az üres szertartás nem kedves az Isten előtt, vagy a mint Jakab apostol ide czélozva mondja: A hit jó cselekedet nélkül megholt állat. — És végül: jól esik hinnünk és tapasztalnunk az egész keresztény világ szent egyesülését, mint egy szent népcsaládot, mint egy királyi papságot, egy közönséges keresztény anyaszentegyházat, melynek lelki királya, főpapja és profétája az Ur Jézus Krisztus és az élet küzdelmei között áldott nyugalmat kölcsönöz az a tudat, hogy e szent egyesület tagjaival, mint az Urban testvérekkel, a szeretet égi kötelékével összefűzve vándorolhatunk a földi életen keresztül az idvesség dícső honába.

Im afiai! unitárius szent vallásunk rövidbe foglalt nevezetesebb hitelvei. E hitelvek kölcsönözték számunkra ama szt. lelkesedést, mely az üldözések gyászos korszakában fentartott, bátorított és erősített. E hitelvek titkon és nyíltan munkálkodó varázsereje cselekedte, hogy annyi balszerencse közt s oly sok vizály után megfogyva bár, de törve nem, a magyar állam határai között ma már közel 60,000 lélek keres és talál enyhületet az élet küzdelmei között szt. vallásunk kebelén. E hitelvek buzdítanak arra, hogy a kor színvonalán álló népiskoláinkat és felsőbb tanintézetünket fentartsuk s azokban valódi honfiakat és honleányokat neveljünk, a kik a béke napjaiban tudjanak kitartó munkássággal és nemes áldozatkészséggel munkálni a haza felvirágzásán; a háboru dühöngései közt pedig készek legyenek vért és életet áldozni a haza megmentésére. Ugy-e hát szeretett hiveim, hogy a szenteknek polgártársai és Istennek cselédei vagytok, kik felépítettetek a profétáknak és apostoloknak funndamentumokon, melynek belső szegletköve a Jézus Krisztus, kiben az egész alkotmány széprenddelrakattatván, növekedik, hogy legyen az Urnak szent temploma?

Ne féljetek, ne rendüljön meg hát hitetek a jövő iránt szeretett hiveim! mert, midőn az alkotmányos élet védő palástja alatt eljőve reátok nézve az a kedvező időpont, melyben e nemes város közönségének kebelében leány egyházközséggé alakulhatátok és vallásos foglalkozásaitokat gyakorolhatjátok, Jézus és az apostol szavai szerint: tetszett a ti Atyátoknak, hogy adjon nektek országot, melyben ne legyetek jövevények és zselélérek, hanem a szenteknek polgártársai és Istennek

cselédei. Ez legyen nektek tudtotokra és vegyétek füleitekbe az én beszédimet. Legyetek erősek, mint férfiak, álljatok meg a hitben. Tiszteljétek a más hiten levők meggyőződését, vallásos intézményeit és szertartásait, megbizonyítván ezáltal, hogy a ti vallásotok is tiszteletre méltó. Tiszteljétek és szeressétek a más nyelven beszélő honfitársaitokat, megbizonyítván ezáltal, hogy a ti nemzetetek is, tiszteletre és szeretetre méltó, mert arról ismernek meg, hogy Jézus tanítványai vagytok, ha egymást szeretitek. Gyakoroljátok a szép erényeket, nemes erkölcsöket benn a családi és künn a társadalmi életben, a nektek adatott találmányokkal hiven sáfárkodjatok, a reátok bizott munkát lelkiismeretesen elvégezzétek, hogy örömmel lehessen reátok alkalmazni a Pál apostol szavait: Elhiszem pedig afiai felőletek, hogy ti teljesek vagytok minden szelidséggel és rakvák vagytok minden bölcsességgel.

A magam és hiveim nevében feléd nyujtom a keresztény testvériség jobbát ev. luth. egyházközség, mely bedugván füleidet a korunkban is meg-megújuló nemzetiségi és felekezeti torzsalkodások hangjai előtt, megnyitád előttünk templomodnak ajtóit és bebocsátál a szentek szentébe, hogy gyönyörködjünk az Ur dicsőségének ékes-ségében — és felétek róm. kath. gör. keleti és ev. ref. egyházközségek! Oh fogadjátok el a keresztény testvér sz. barátságát, hiszen mi habár különböző úton, de ugyanazon célra törekedünk: Idvezítünk tudományának fegyverével porba tiporni a bűnt, diadalra emelni az erényt; hiszen mi ugyan egy országnak vagyunk polgárai s ezt habár különböző nyelveken is, de a honszeretet egy érzelmével és egy akaratával kell még életünk árán is megtartanunk. Együtt higyjük el a Jézus jövendölésének igazságát: Minden ország, mely magában meghasonlik, elpusztul; és együtt győződjünk meg, hogy a nagy világon e kívül nincsen számunkra hely, áldjon vagy verjen sors keze, itt élnünk halnunk kell!

Segesvár városának nemes közönsége! A keresztény testvériség és a honpolgári szeretet mély és őszinte érzelmével kérlek: nyujts békességes lakozást az unitárius kis seregnek kebeledben és hogy ezt megcselekedhesd, hallgassa meg a minden áldások égi Atya, midőn sz. Dávid könyörgésében felfohászokodom: Könyörögjétek Jézusálem békességéért, ezt mondván: Legyenek szerencsések, a kik tégedet szeretnek. Legyen békes-

ség a te kerítésedben, csendesség a te tornyaidban; az én barátaimért és az én atyámfiáiért kérem most, hogy legyen békesség tebenned, a mi Urunknak Istenünknek házáért kívánok tenéked jót. Ugy legyen. Ámen.

RAFFAJ DOMOKOS,

ujszékeli lelkész.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LXXXIX.

P. Horváth Miklós levele P. Horváth Károlyhoz

(a kolozsvári collegiumnál az ötödik tanári szék felállítása és egy academizans számára való alapítvány ügyében.)

Drága Kedves Ötsém Uram!

Tudva vagyok Ötsém Uram előtt, hogy a közelebbi Kis Soly-moson tartatott Synodalis gyűlés alkalmatosságával, azon a' Statu-sunk boldogíttására intéztetett oly nevezetes Fundatioban úgy mint az ide való Fő Collegiumunkbéli Ötödik Professori Stationak fel-állítására, és egy Academizánsnak minden három Esztendőök alatt külső Országokon léjendő készületére, tétetett ajánlás aránt olytén végzés hozatott vala, melly szerént az itten Kolosvárat continuatívé tartatni szokott Consistoriumunkban az emlitett fundationalis aján-lásról a Contractusok készítettének-el, és a Fundátoroknak Subscri-ptio és petsétlés végett küldettének-el. Ezen végzésnél fogva tehát mái napon Consistorialis gyűlés tartatván, réám bízott, hogy azo-kat a Fundátor Atyánkfiainak a fenn-emlitett végre ki-küldeném: Valamint annak okáért a' mái napon minden Fundátor Atyánkfiaira nézve tellyesitettem: úgy ezen ide rekesztett Contractust Ötsém Uram-nak oly atyafiságos kéreessel kívántam kezéhez szolgáltatni, hogy azt subscribálni, meg-petsételni, és ezen Expressusnak vissza-adni mel-toztassék.

Jollehet pedig az is tudva vagyok Ötsém uram előtt, hogy ezen Fundatio mely ditsőséges végekre intéztetett, arra tudni illik, hogy abból az Ötödik Professori Statio, itten lévő Fő Collegiumunk mel-lett, fel-állittassék, melly végre sub Titulo Salarii et Census Quart-ialis 6000-mforintoknak Interesse kívántatik, és a' mennyivel a' rész szerént eddig elé tétetett Fundatio (mely már a' nyolcz ezer Forin'tokat meg-haladta:) rész szerént pedig ezután nem kéttlett re-ménségünk szerént tétetendő ajánlás, a' fennebb jegyzett 6. ezer Fo-rintokat meg-haladja, annak Interesse fordittassék egy Academizáns számára. Kötelességem lett volna mind az által ezen uttal azon pon-tokat-is a' Fundátoroknak, 's azok között Ötsém Uramnak értésére adni, mellyek ezen Foundationak tzellyát és régulatioját tökéletesen magokban foglallyák, minthogy azon pontokat magába a' Contrac-tusba környülállásosan bé-iktatni helyesnek nem taláztatott: de mi-vel mái napon tartatott Consistorialis gyűlésünkben azon pontokat meg-állítani üdönk nem jutott, ezen okból azokat nem-is közölhe-tem. Azonban bizonyossá tészem Ötsém Uramat arról, hogy a' mit most el-mulattam nem sokára tellyesíteni fogom, hanem mivel a' mint tapasztaltam, velem együtt minden Atyánkfiainak szívéen fekszik

az, hogy a' Statusunk pénzeiről lévő és Kis Solymoson elő-is mutatott Számadások minél hamarább meg-visgáltassanak, és Statusunk Cassájának valóságos állapottya világosságra hozattassék, melyet már sok Esztendőktől fogva annyira ohajtunk, tehát ezen tárgyat kellett mindezeknél elébb munkába venni, minekutánna pedig ezt el végezhettyük, azonnal a' közelebbi Fundatorol-is a' Régulatio Pontyait, (melyeket már magam különösön nagyobbára ki-is dolgoztam :) Consistorialiter meg-fogjuk állítani, 's Fundationalis könyvünkbe bé-iktatni, és leg-ottan minnyájokkal az arról tétetendő Protocollatiot magam közleni el-nem-mulatom, oly véggel, hogy a Fundátorok meg-tudhassák, mi formán fordítatik ezen Fundatio Statusunknak boldogittásúra.

Továbbá szükségesnek láttam ezen új fundatorol a' következő jelentésemet máj napon mindenik Fundátor Atyánkfiának meg-tenni, t. i. Közönségesen az az akarattya minnyájunknak, hogy ezen Fundatio a' leg-bizonyosabb légyen, és ahoz nem tsak a' Fundátorok' éltében, hanem annak utánna is soha semmi leg-kissebb kétség ne férhessen, mert Statusunkat valamely színlett ajánlással megtsalni tellyességgel nem tzélunk; bizonyos továbbá az is, hogy a' Statusunknak az általunk tétetett Fundatióban, valamig mű, a' kik ezen ditsőséges Fundatori nevezetet nyertük, életben lészünk, bizonyos Fundussa léjend, 's annak Esztendőnként illető Censussát tsalhatatlanul és maga idejében bé szolgáltattyuk, illy' meggyőződéssel lévén magam-is ezen Fundatio dolgának első kezdetétől fogva mind eddig, úgy gondolkodtam vala, hogy Statusunknak az ezen ide zárt Contractusban meg-állítatott moddal tétetett Fundatióban tökéletesen Securitassa vagyon, sőt önnön magunkra nézve most-is így itélek; hanem vallyon bizhatunk-é a' Successorainkba-is éppen olly' tsalhatatlan bizonyossággal mint önnön magunkba? én ugyan Successorainknak jó indulattyokat kétségbe hozni nem kívánom; de azt se tagadhatom, hogy lehetetlennek nem tarthatom, hogy ide hátrébb valamelyik közzüllök, ha látná, hogy ezen terühtől meg-menekedhetik, aztat munkálodni-is nem próbálya, kivált midőn az is megtörténhető, hogy Statusunkbol ki-lépjén, 's már fel-téven azt a' kedvetlen következtést, hogy ezen mű ditsőséges tzélunk ellen, Statusunk valamelyikünknek kötelező ajánlását el-veszesse, minémü romlása következzék ebből Statusunknak, 's mely gyalázzattal illetetnék holtunk után a' mű tulajdon emlékezetünk is! ki-ki közülünk által láthattya, és érezheti. Én részemről valamig ez iránt leg-kissebb nyughatatlanságra valo okom maradna-is fenn, a' koporsomba tsendesesen nem szálhatnék. Ennek azért és több ide járulható Consideratioknak megfontolása arra birt engemet, hogy az általam tétetett ajánlást bé-fizessem, a' minthogy felét le-is tettem, még pedig olly magam változhatatlan el-tökéllésével, hogy a' más felit-is még az idén, és nem sokára beszolgáltassam. Nem kételkedem, hogy Fundátor társaim a' fenn-irt környül állást méltó figyelembe vévén, nem fogják az én reflexiomat helytelennek esmérni, hanem inkább azt magok-is jóvá hagyni méltoztatnak. Ezen bizodalommal tehát valamint a' több Fun-

dátios társaimat máj napon hasonlolog meg-kértem, ugy bátorkodom Ötsém Uramat is Atyafiságon arra kérni, hogy ajánlását ügyekezék még ez uttal bé szolgáltatni. Ezen tselekedetünkkel meg-nyerjük azt elsőben, hogy másoknak, ha még önnön Felekezeteink között-is találtatnának olyanok, a' kik ezen ajánlásunkrol óly balul gondolkodnának, hogy talám azzal mü több lármát mint valóságot kívántunk tsinálni, és hogy az ígéretnél nehezebb fog lenni a' meg-adás; ama mondás szerint: Promissis Dives quilibet esse potest, az illy formán gondolkozokat mondom, ez által nem tsak meg szégyenithetnők, hanem szájokat-is bé-dugnok; de meg-nyerjük mindenek felett azt, a' mi leginkább szívünken fekszik, hogy Statusunknak a' mü Foundationkban tökéletes Securitassa léssen: ha pedig ezután valamelyiknek a' Fundátorok közül pénzre szüksége léssen, az Cassánk-bol praefenter adatik. Hogyha továbbá Ötsém Uramnak most előre-is tettzenék az ajánlott Summát kész pénzü le-tenni, az is a' fenn-irt tekintetből örömmel el-fogadtatik.

Végezetre még arra-is kérem Ötsém Uramat, hogy ha a' Capitálist ez uttal bé-adni nem tetzenék, tehát az Interest ezen első esztendőre ugyan ezen Expressusnak által adni, és a' Contractusra maga neve után réa irni méltoztassék, hogy ezen adosságért egy esztendőre competalo Interest bé-szolgáltatta, igy osztán Quietantia arról nem kívántatik. Ezután pedig mindenkor Quietantia fog adatni. Minthogy pedig ezen Foundationak jövedelme oly tzéla intéztetett nevezetesen az Academizansra nézve, hogy annak felindulásakor pénzt kell adni kezébe, 's annak utánna-is mindenkor előre fel-küldeni, és e részben fogyatkozás annyival-is inkább égszser se lehet, mivel a' fel-küldendő Ifju külső Országon költség nélkül magán nem segíthetvén, nyomoruságot látni kéntelenítettnek, 's a miatt maga készítésében akadályoztatnék, következképpen a' czél, melyre fel-küldtetett egy átallyában el-nem-érettnek, tehát előre-is bátorkodom ajánlani Ötsém Uramnak, hogy az Interest mindenkor anticipató az az a' Contractus esztendejének kezdetével bé-szolgáltatni méltoztassék, mely annyival szükségesebb, hogy az Academizans mindenkor a' diligentíanak, ugy mint Junius holnapnak végén az akkor tartatni szokott Finale Examen után fog kiválasztatni, és Juliusban, a midőn szóktak a' Bécs-be járó ide valo kereskedők indulni, ezekkel fel-küldetni.

Én már előre is örvendek azon, hogy valamint Ötsém Uram Statusunk boldogittására maga ajánlásával örökös nevet szerzett magának, ugy ennek utánna-is mind Fundatori kötelességének örven-dező készséggel eleget fog tenni, mind pedig egyebekben-is Statusunk' közzjavára törekedni meg-nem-szünik, állandoul lévén

Drága Kedves Uram Ötsém!

Kolozsvár jul. 17. 1805.

igaz szívü atyafi szolgája
P. Horváth Miklos,
főcurator.

Közli **Benczédi Gergely**.

PÁRISI LEVÉL.

P á r i s , j u l i u s 1 8 8 4 .

(A párisi protestáns theologiai karhoz beadott dolgozat. Az ifjúsági ünnep az oratoir-utczai templomban: Krisztus a Kálvárián Munkácsytól. A párisi theologiai társulat ülése. A halottak: Wurtiz.)

Szerkesztő úr!

A párisi protestáns theologiai kar közelebről egyik magán tanárának Berger Urnak Doctor czimet adott egy dolgozat bemutatására. A dolgozat a francia bibliának a középkorbeli történelmét tárgyalja. Ezt a tanulmányt nem lehet összehasonlítani az akadémiai rendes dolgozatokkal; mert minden tekintetben ezek felett áll s nagyon kitűnő. Valaki azzal mondott róla ítéletet, hogy benediktinus munkának nevezte. Berger ur műve 480 lapra terjed nyolczadrétben. A dolgozat kétszáznál több, az európai különböző könyvtárakban felfedezett régi kézirat összehasonlításának és megvizsgálásának az eredménye. Berger ur a maga kutatásaiban szerencsésebb volt, mint Reuss strasburgi tanár ur 20 évvel ezelőtt, a ki ezt a tanulmányt megkezdette a *Revue de theologie*-ban és a ki hosszas fáradozás után is csak tíz kéziratig érkezett el.

Előre ki kell jelentenünk, hogy Berger ur dolgozatát, mielőtt a theologiai karhoz beadta volna, az *academie des Inscriptions* már megkoszoruzta volt; ez ugyanis ezt a tárgyát tűzte volt ki az 1879. pályázatra. A kitüntetésnek e jele, a dolgozat derék voltáról tanuskodik. Valódi beccsel bír, azért is, mert ebből a bibliának a középkorban prosában való fordításai történelmét, Bennard ur dolgozatában pedig, a mely hasonlóan ugyanabban az évben jelent meg, a versben való fordítások történelmét s így már az egész teljes részben¹⁾ bírjuk.

A kéziratok korát teljes biztonsággal megállítván azok eredetét és filiatióját kellett tanulmányozni, hogy a biblia francia fordításainak történelmét meglehessen teremteni. Ezt tette Berger ur a

¹⁾ Berger ur könyvének czime: A francia biblia a középkorban. A bibliának középkori legrégebbi prózai fordításainak megvizsgálása, stb.

Bonnard ur dolgozatát is megkoszoruzta a jelzett akadémia. Ez a verses fordításokról való tanulmány még nincs kiadva.

szövegeket mind részletesen és tudományosan összehasonlítván. A legrégebb kéziratok a XI. száz év végéig mennek fel. Az első könyv, melyet a nép nyelvére lefordítva találunk, a Zsoltárok könyve; a mi onnan magyarázható, mert a liturgiához tartozott. S a mi különös, a legrégebb kéziratot a Canterbury apátságban találta, a melyben azon latin szók felibe, melyeket a szerzetesek nem értettek, oda írták a francia fordítást. Ki gondolta volna, hogy a francia Biblia eredetét Angliában kelljen keresni. Azonban hihető, hogy valamely ismeretlen vagy eltévedt kéziratok feltalálása nyomán Franciaországban is találunk francia fordításokat e korból. Annyi igaz, hogy ma a XIII száz év elejéről találunk Franciaországban a Biblia némely könyveinek a használatban volt nyelvre való fordításaira, ilyenek a Királyok könyve, meg a Mennyei jelenések könyve stb. Harmadik Innocens pápának egy levelében említés van téve az Evangeliumok, a levelek, Zsoltárok, Job és más könyvek fordításáról.

Ezek a fordítások mind megtaláltattak. Azonban Berger ur, mikor azokat tanulmányozta, arról győződhetett meg, hogy címök semmi fogalmat sem ad tartalmokról. Így például az ugynevezett evangeliumok fordításában, csak egy csekély rész van abból és a levelek csak a vasárnapokra és a katolikus egyházban szokásos ünnepekre vonatkozó levelek. Mivel a biblia következő részei kivált a valdiak kezdeményezésére fordítottak a használatban levő nyelvre és mivel a XII száz évben és a XIII. közepéig csak oly dolgokat találunk, a melyeket fennebb idéztünk: többé nem állithatjuk, hogy a Valdiaknak használatban levő nyelvre fordított bibliájok lett volna. Csak egy része volt, mely kivonatokból és épületes historiák gyűjteményéből állott. Az egész bibliának használatban levő nyelvre való fordítása csak Szent-Lajos uralkodása alatt jelent meg, melyet a párisi egyetem könyvtárusai szolgáltatottak a közönségnek. Ez a fordítás a Berger ur nyomozásai előtt kevéssé volt ismeretes. A XIV. és XV. száz évek alatt, az a szent gyűjtemény, a mely általán s csaknem kizárólag használatban volt, historiás Biblia név alatt ismeretes, s szerzője Gugort-Desmoulins volt. Ez nem a bibliának a tulajdonképpen való fordítása, inkább oly biblia, mely az egyetemes történelem központja volt. Később V. Károly lefordította a Bibliát Ravul de Presles-vel. Ez az ugynevezett fordítás is csak a Szent-Lajos alatt kiadottak a revisioja.

A sok részletes és teljes fordítás mellett is a Biblia nem igen volt elterjedve a közönségnél. Az egyház ugyanis bár kezdettől fogva nem ellenezte, hogy a Bibliát a használatban volt közönséges nyelvre

lefordítsák, de midőn a valdiak példájából észrevette, hogy a Biblia tekintélye a papság tekintélye felébe kerekedik, megtiltotta a világiaknak, hogy használatban levő népnyelvű Bibliájok legyen. Az üldözés, mely a heretikusok ellen a XV. évszázig dühöngött, és a mely mind a könyveket, mind pedig azokat, a kik olvasták megsemmisítette, a Bibliának fordítását egészen meggátolta. A XV. évszázig csak egy néhány fényes miniatúr képekkel díszített Bibliát lehet találni, a melyek fényüzési cikkek voltak a királyok és nagy urak kezeiben. Ebből lehet megmagyarázni, miért mondhatták, hogy a XVI. évszázban a Biblia teljesen ismeretlen volt. Nem volt teljesen ismeretlen, csak nagyon kevesek kezén forgott, a sokféle üldözés kivévén a nép kezéből. A reform Luther hatalmas szavára kezdődött meg, és a nyomtatás segítségével a Biblia a közönség kezébe került. Az új eszmék hatása alatt a szentkönyv, mely eddig fényüzési tárgy volt, most mindennapi szükség tárgya lett. Most már teljes és új fordításokat találunk francia nyelven. Azt mondom, hogy újakat, éppen nem; ezt a kifejezést új, nem kell abszolút értelemben venni — és éppen ezt mutatta meg Berger ur kézzel foghatólag munkájában. Megmutatja, például hogy a Lefebure meg Etaples-féle fordítások, látható jeleit hordják a XIV. évszázad történelmi bibliájának; aztán megmutatja, hogy a Lefebure javított Bibliája miként lett a katolikus egyház Louvaini Bibliája, és erre a Louvain Bibliára jól reá lehet ismerni a Sacy-féle fordításban. Ezeket mondhatni a katolikus fordításokról; ha a protestáns fordításokat vesszük, azokról is éppen ezt jegyezhetjük meg. Így például az Olivetan Róbert fordításában könnyen észrevehető nyomait látjuk a Lefebure-féle fordításnak; és a legmodernebb fordítás is, az Osterwald-é, az Olivetan-féle kijavított fordítás másolata. Ezt a különös és tanulságos filiatot mutatta ki Berger ur, az által, hogy a modern fordításoktól egészen a XIII. évszázabbeli fordításokig vezetett fel nagy biztossággal, és ha a részletes fordításokat is tekintetbe vesszük, egészen a zsoltárok fordítására a franciaországi meg angliai zárdákban tett kísérletekig, melyek sokkal megelőzik a XIII. évszázadot.

Berger ur thesisét csak főbb vonásokkal akartam bemutatni, a nélkül, hogy részletekbe bocsátkozzam, a mi nagyon messzi vitt volna. De ebből eléggé meg lehet itélni annak fontos voltát. A theologiai kar készséggel ismerte el és méltányolta a dolgozat értékét.

Van franciaországban egy társaság, melynek czime: A franciaországi fiatalok keresztény egylete; amerikai

behozatal. Nem tudom, hogy azért, mert nem tudták tekintetbe venni a francia és amerikai szellem közt való lényeges különbséget, vagy mert az alap, melyen ezt a társulatot megalkották, igen keskeny, vagy mert a kör, melyben a társulat mozog, igen szűk; munkássága több év óta is nagyon korlátozott. Pedig kitünő és termékeny eszme, a melyet nem birtak, vagy nem tudtak hasznosítani. Itt is, mint sok más dologban az orthodoxia nagyon elszigetelőnek mutatja magát s ez által kopárrá tett oly mezőt, mely gazdag aratást ígért. Az volt a cél, hogy mindenütt, a hol lehetséges, összegyűjtsék a fiatalságot, hogy együtt foglalkozzanak komoly felolvasással, gondolkodáskörökbe eső különféle vallási, irodalmi és más tárgyak megvitatásával, nem zárván ki az illő mulatságokat sem. E helyet összegyűjtötték a fiatalságot, hogy kizárólag vallásos inkább vagy kevésbé theologiai tárgyat fejtegetsenek. S mi történt? Nehány hónap mulva a sorok gyérülni kezdettek, a gyülestermek üresek lettek. Több társulat megszűnt az unatkozás miatt; magok bevallották. Jelenleg alig van harmincz departementben ily társulat, s ezeknek is nagyon kevés működő tagjok van. A legnépesebb, legvirágzóbb csoport kétségkívül a párisi. Igaz, hogy kivételes állapotban van, s kiváló emberek istápolják, a kik jobban megértették, mint mások, hogy mi az egylet célja, s mit kell tenni annak elérésére.

A múlt évben a Párisi egylet egy innepélyt szervezett s annak „a z if j u s á g ü n n e p e” czimet adott, s a mely összehozta a párisi egylet különböző csoportjaihoz tartozó mindkét nemű fiatalokat az oratoir utcai templomba. A folyó évi ünnep, — mely e szerint a második volt, teljesen sikerült. A nagy templom, melyet egy tehetséges festő virágokkal, alkalmi festvényekkel stb. szépen feldisített, egészen megtelt. — A gyűlésen Dr. Monad Gusztáv ur elnökölt, megnyitó beszédét az ifjuság és ezt környező hallgatóság kedvesen fogadta. Utána Bersier ur beszélt. Nem szükséges, hogy szónoki tehetségét dicsérjem, mindenki ismeri. Jól tudott egészen ifju hallgatói álláspontjára helyezkedni, ezek élénken is megtapsolták. Csak egy helyet akarok idézni ebből a jeles tanácsokkal teljes beszédből: „ha azt akarjátok, hogy szivetek egykor tiszta legyen, hogy a német költő szeint, az ég angyalai és nemes gondolatok meglátogassák, ne engedjétek meg, hogy rossz gonkolatok foglalják el. Ha valamit építeni akartok, ne tegyetek romokat annak alapjául.”

A keresztény egylet központi bizottmányának elnöke szólott Bersier ur után, ki ki emelte, hogy az ifjuság közül mily kevesen tagjai az egyletnek, most, midőn az emberek akkora buzgalmat tanusítanak mindenféle, csak nem vallásos célú egyletek alapításában.

Még három más szónok beszélt jeles szavakban bátoritván és kitarásra buzdítván az ifjúságot, mely, miként látszik, nem fáradott ki. Kiemelem különösen Hollard urnak az eszménynek az életre való hatásáról tartott értekezését, mely szerint az emberi élet eszmény nélkül elveszti kellemét. És végül Appia urnak anekdotákkal, elmés ötletekkel teljes, humoros beszédét, Appia ur nagy pártolója a pogány népek közt való missionak; beszédének is nagyobb része a missiokkal foglalkozott. Azt hiszem, hogy közöttünk, a mi társadalmunkban, annyi tennivalónk van mindig az eszmény emelésére, melyről Hollard ur az imént beszélt, hogy mindenekfelett a missio ez ágára kellene hatnunk — a belmissiora. Nem kell azonban azt gondolni, hogy én hibáztatok a pogányok közt való missiot; csak másodrendűnek tartom. Az ifjúság ez ünnepe minden esetre érdekes volt, és kedves emléket hagy azoknak az ifjaknak, a kikért rendeztetett, a szívekben és lelkekben. Hollard ur egy oly óhajást fejezett ki, mely megérdemelné, hogy valósitassék: azt óhajtja, hogy a keresztény unio mellett, mivel ez kizárólag vallási dolgokkal foglalkozik, szerveztessék egy kör (olyan angolos club), a hol a komoly fiatal emberek összejöjjenek, hogy olvassanak, beszélgessenek, vitatkozzanak stb., szóval, „hogy eltöltsék az estvét s ne legyenek rosz társaságban.“

Ön még nem felejtette el a bámulat kifejezését, mely ezelőtt három évvel mindenütt felhangzott Munkácsy ur festményének, K r i s t u s P i l á t u s előtt, látására. A műértők egyhangulag dicsérték a mesteri módot, a melylyel a festő tárgyát felfogta és kivitte. Uj volt, szép volt. A Krisztus eléállítására egészen uj volt, hogy ugy szóljak inkább emberi volt, következőleg realisabb és ennélfogva valódilag szebb; adjuk ehhez, hogy a végkivitel teljesen megfelelt a felfogás valódiságának. A metszés népszerűvé tette nálunk Krisztust Pilátus előtt.

Krisztus a Kalvárián, mely természetes folytatása a Krisztus Pilátus előttnek, a Rochefoucauldt utczai kiállításban, épen annyira bámult, sőt még feljűlmulja amazt. Feljűlmulja abban az értelemben, hogy Munkácsy ur tehetsége nem csak bebizonyult, de még sokat is emelkedett és merész kivitelben kifejezést nyert. Tudós és jeles colorissának mutatta be magát kerülván a mindennapiast és szokásost. A rajz tisztasága, a szinezet gazdagsága, a csoportozatok kitűnő be rendezése, a különböző alakoknak annyira igaz, mondhatnám tap pintható kifejezése Munkácsy ur uj compositioját valódi mesterművé emelik.

Nem lehet semmi meghatóbb, tragikaibb, mint a Kristus keresztyének lábánál Szent-János és a három Mária csoportulata. Ennek a három nőnek vonásaiban, tartásában, taglejtésében oly valódi fájdalom, oly természetes kétségbeesés van, s az ember azt annyira szívből jönni látja, hogy annak hatása megragadó és megható. És a három közül mindenik mennyire kifejezi azt a jellemet, mely sajátja, a melyet az Evangelium neki tulajdonít! Azt mondhatni, hogy mindenik saját jelleméhez képest fejezi ki fájdmát nagyítás, tettetés és képmutatás nélkül. Nem kevésbbé bámulandó a Munkácsy ur művén az a kifejezés, a mely a Szent-Lukács szerént a látványra összegyűlt sokaság egyes alakjait jellemzi. Mennyire le lehet olvasni ezekről az arcokról és taglejtésekről azokat a különböző érzelme- ket, a melyek lelkisítik: némelyek buslakodnak e tragikai kimene- telen, mások megelégedettek, mások közömbösök s nem tulajdonita- nak annak nagy fontosságot. Ez az egész sokaság, mely (Szent Lu- kács szerént) nagyobbára nőkből állott, levonul a Kalvária hegyről, hogy bémenjen Jeruzsálembé; a keleti tündöklő viseletek változatos- ságát a festő jól felhasználta a színezet harmóniájára. Mind ez bá- mulandó módon ki van fejezve; a kifejezést emeli a gyászoló ég- nek komor hangulata, mely a szomorú jelenethez gyászszal csat- lakozik. Egészben véve a Krisztus a Kalvárián oly festő műve, kinek nagy érdeme és nagy jövője van, mert tehetsége még nem érte el tetőpontját. — És midőn a valódi művészet barátai a Roche- foucaultt utczában Munkácsy ur két képét Krisztus Pilátus előtt és Krisztus a Kalvárián nézik, habár némelyek az elsőt, mások az utol- sót becsülik többre, mindnyájan egyhangulag bevallják, hogy sze- mők előtt a történelemnek egy mesterileg tolmácsolt szép lapja fekszik.

A párisi theologiai társaság május végén tartott ülésében oly tárggyal foglalkozott, a mely nagyon érdeklí a történelmi bírálatot és exegesiszt, különösen nehány hónap óta. Értem azt a könyvet, melyet Bryennios Nicodemiai metropolita adott ki a mult december- ben e czim alatt. *Αἰσακή τῶν ὁόδεκς Ἀποστόλων.**)

Ennek a kis könyvnek a felfedezése több oly gyanítást erősít- tett meg, melyet a bírálok valamely ilyenféle irat létezéséről koráb- ban nyilvánítottak; de most, miután az iratot felfedezték, más kér- dések merülnek fel; például: mikor keletkezett; tartalma eredeti-e vagy más iratokból van kölcsönözve stb. Ezt tárgyalta a májusi gyü-

*) Fennebb közöljük.

lésben Bonet Maury tanár ur. Dolgozata hosszúsága mellett sem volt teljes. Ugyanis az iratnak csak külső körülményeivel foglalkozott és semmit sem a belsővel, tartalmával és értékével. Ezért hézagos s ezért szeréntem sokat árt az irat keletkezése korának meghatározására vonatkozó érveléseinek. Bonet ur az irat keletkezését a második évszáz közepére teszi, a mi nagyon kérdéses. Határozottan állítja, hogy a $\Delta\tau\delta\alpha\chi\acute{\iota}$ több része Barnabas leveléből van véve; továbbá, hogy a montanista tanok abban megvannak. De ezek az okok éppen ellene fordulnak, hisz az irat tartalma felett folytatott vitában megmutatták, hogy épen a Barnabás levele és sok egyéb vétegett abból; montanista tanokat pedig csak kifejezések elferdítésével lehet találni, mert nincsenek benne. Különösen Sabatier tanár ur támadta meg az előadó érveit, s igyekezett például az urvacsorára vonatkozó darabból kimutatni, hogy az irat a második évszáz felénél előbb keletkezett. Erős ok gyanánt hozza fel a vándor predikátorokra vonatkozó javaslatokat s ezeknek Szent Pál hasonlataival való feltűnő hasonlatosságát. Megmutatta, hogy azok a kifejezések, melyekről Bonet Maury ur azt állította, hogy a montánistáké, nincsenek meg az új testamentumban. Azt a következtetést állította fel, hogy a $\Delta\iota\delta\alpha\chi\acute{\iota}$ -ban minden arra mutat, hogy az a második évszázadnak legalább is az elejéről való. Egészben véve Bonet Maury ur dolgozata nagyon lelkiismeretes, s mutatja, hogy szerzője ismeretes a bírálat nehezebb kérdéseivel. Azonban bár mindenki elismerte a dolgozat jelességét, mégis azt ajánlották, hogy egészítse ki dolgozatát magának az irat tartalmának megvizsgálásával, mely vizsgálat hihetőleg változtatni fogja azt a megállapodást, a melyre ez első dolgozatában jutott. Meglehet tehát, hogy a közelebbi télen tartandó üléseink valamelyikén ismét foglalkozni fogunk evvel az érdekes tárggyal.

A halál újból váratlan és őszinte fájdalmat okozott nekünk, a midőn egyik legjelesebb tudósunkat Würtz urat véletlenül elragadta. Würtz ur protestans volt, lutheranus, egyike a consistorium legkedveltebb tagjainak s elnöke a parisi theologiai karnál a tudományok emelésére alakult társulatnak. Ha életrajzát megakarnók írni, megkellene írunk a szerves vegytanban az utóbbi 30 év alatt tett legjelentékenyebb felfedezések történelmét.

Würtz Strasburgban született 1817-ben; tanulmányait végezve orvosi pályára lépett; azonban a vegytan levén kedvencz tudománya és tanulmányainak tárgya, Párisba jött, hol csakhamar a híres

Dumasnak tanítványa, segéde s az ő visszavonulásával helyette az orvosi vegytan tanára lett az egyetemen. Több bel- és külföldi tudós társaságnak volt tagja és alapítója; 1881-ben örökös senator lett. Nevezetesebb művei: A vegytan philosophiája 1 köt. Az orvosi vegytan tudománya 3 kötet. A tiszta és alkalmazott vegytan szótára 3 kötet.

CHARRUAUD.

ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

(Mely elmondott Szentháromságon az unitáriusok egyházköri gyűlésén
1884. július 7-én.

Üdvözöllek mindnyájatokat a ma fényes hajnali csil-
lag ragyogásával, mely az Ur Jézus szelleme; azzal
a békeességgel, melynek törvénye a szeretet; azzal az aka-
raterővel, melynek nyilvánulása az áldozatkészség!.. Eb-
ben voltak nagyok a mi hitelődeink, ebben kell, hogy mi is kitün-
jünk a világ előtt. Tudomány, szeretet, áldozatkészség — hitünk e
szentségeinek jelszavával üdvözöllek én szentháromsági kedvelt hi-
veink és titeket szeretve tisztelt pályatársaim!

Ti magatok mondjátok meg: mi az ember, ha a tudomány szö-
vétneke utat nem jelöl léptei elé?.. egy szánandó anyagtömeg, mint
a Prometheusz embere, egy szerencsétlen vak koldus, ki ösmeretlen
helyen, vezető nélkül bolyong kietlen utain..

Ti magatok mondjátok, meg: mi a vallás, ha a józan tudomány
életadó fénysugarai nem hatják át annak minden betűjét, szellemét?...
örjült sybillák mystikus könyve, mely babonára. mágiára, vak fana-
tizmusra vezet!...

Vallás, mely a kebelnek nyugalmat, a léleknek üdvöt ad; val-
lás, mely a méltatlan szenvedések tövis koszorujának fájdalmait
boldogsággá, a testi halált lelki életté átváltoztathatja: csak a
lelkiismeret szabadságával, a tudomány világával
létrejött vallás lehet. Azért int édes üdvözítőnk: legyetek töké-
letesek; azért buzdít: ösmerjétek meg az igazságot és
az igazság szabadokká tészen titeket.

A való igazság megismerésére tehát nélkülözhetetlenül
szükséges: a lelki mivelttség, a tudomány...

Hitelődeink a józan tudományt tették szent
vallásunk alapköve, fundamentoma gyanánt s azt min-
denek felett becsülték, szerették és ápták...

Legfőbb gondjuk volt jól rendezett iskolákat alapítani. És hogy
őseink helyesen gondolkodtak és cselekedtek, mutatja szent vallásunk
háromszázéves történelme. Azt a szent erőt, melyen a pokol fegy-

verei annyiszor megtörttek, jól rendezett iskoláinkból meritették. Ez volt az életforrás, mint Anteüszenek az anyaföld... Innen sorakoztak hitünk igaz bajnokai a zent harcz kivivására, és győztek, mert a leghatalmasabb és legszentebb fegyverek álltak rendelkezésükre: a tudomány, szeretet és áldozatkészség...

Szóljak-é e harcz rettenetes voltáról?.. Feltüntessem-é az ármanynt, a maga gonoszságában, mely szent vallásunkat és nemzetiségünket egyszerre akarta megsemmisíteni?..

Beszéljek-é Szervét megégetéséről, Dávid Ferencz börtönhaláláról?..

Felsoroljam-é az égbe kiáltó méltatlanságokat, midőn kiűztek erőszakosan templomainkból, számkivetettek iskoláinkból, megraboltak javainktól, s hogy a keserü pohár teljes legyen, az alattomos gonoszság titkos inquisitiója nem elégedett meg a rablással, száműzetéssel és koldusbotrajuttatással, hanem betört a családi élet szentélyébe, hogy a legszentebb kapcsolatot, melyeket az alkotó Istenség maga fűzött össze, szét szagassa s az apát gyermekével, a hitvest társával állítsa szembe; szentségtelenül berontott a jog templomába, hogy kiszemelt áldozatát jogtalanul megtámadhassa s a vallásért hivalképtelennek nyilvánítva, alattomosan jellemében és becsületében is meggyilkolhassa?..

Szóljak-é ezekről lelkeim égő fájdalmával és szívem vérző keservével?.. Nem! elnémulok: vessünk fátyolt a multakra!.. A mult csak példa legyen most, midőn a jelen munkájával a jövő alkotásain fáradozunk.

Ma is ugyanazon fegyverekkel harcolhatunk, melyekkel hitelődeink és csak azokkal a fegyverekkel biztosíthatjuk a győzelem koszorúját szent vallásunknak.

Ha magunkat igaz unitáriusoknak tartjuk, iskoláink ügye s gyermekeink neveltetése legyen legfőbb feladatunk. Ne higyük, hogy ma már az állam a neveléséért mindent megtesz: szegényebb annál s aztán egyébre költ. A nevelés még ma is csak mostoha gyermeke az álladalomnak.

Nekünk kell, mint őseinknek szeretettel és áldozatkészséggel buzognunk a nevelés ügye érdekében, mert ebben van az igaz unitarismus és a magyar nemzetiség legfőbb biztosítéka...

Aztán azt sem szabad felednünk, hogy a napok gonoszak... E század uralkodó eszméje, a rokon fajok, nemzetiségek egyesítése, be sem végezte hiuságos önző munkáját, s ime, mint egy robbantó

pokolgép hátán lovagló csodaszörny, mesebeli sárkány, elő rohog váratlanul, meglepően a létért való küzdelem... Szörny biz ez! mert vallást, hazát, erényt, jellemet s mindent, mit a mult szent, magasztos, igaz, szép és dicsőnek tartott, gunyakaczej közt dönti halomra. A mult nagy eszméi csak gyermek ábrándok előtte. Az ő eszménye realis: a mindennapi kenyérbe kulminál...

A socialismus, nihilismus, kommunismus: nem lelkesedik már sem Istenért, sem hazáért, csak a mindennapi kenyérért. Felforgatni törekszik a társadalom több száz éves rendjét. A dinamit s más robbanó anyagok segélyével elkeseredett halálharczot folytat a miveltség és tulajdonjog szentségével szembe. S annyi százasztendő kulturájának romjai felett akar magának egy új világot alkotni, de ez az újvilág nem az, melyről St. Simon, a socialismus egyik alapvetője, álmadozott, hanem a — sans culottak ábránd világa, melyben munka nélkül dözsölhetnek, tivornyázhatnak — természetesen addig, míg a készletből tart, míg a századok takarékosságának gyümölcseit vadállati módra föl nem falják.

Ily áramlattal szembe mi a mi kötelességünk, teendőnk, kik az Istent és a vallást szolgáljuk?..

Szembe szállani az egész világgal! Harcolni, de nem gyilkos eszközökkel, hanem a szellem fegyverével, mely életet ad. Ragyogtatni azt a fényes hajnali csillagot, mely a Jézus szelleme. Hirdetni azt a békeséget, melynek alaptörvénye a szeretet. Lelkesíteni arra az akaraterőre, melynek nyilvánulása az áldozatkészség.

Hiszen az újabbkor materialisticus eszméi ledönthetik ugyan az egész világot, felforgathatják minden rendjét, de azért társadalmi és személyi egyformaságot sohasem fognak alkotni.

Mig különbség lesz ember és ember között testi és lelki erőre; mig a vágyok és hajlamok ezer meg ezerféle elágazásai megszennek; mig az egyik ember munkás, a más dologtalan, az egyik takarékos, a más pazar, az egyik jellemes, a más jelemtelen, gonosz természetű lesz: addig a természet szent törvényénél fogva meg kell hogy legyen a társadalmi és személyi különbség az emberek között... Azért mondja a nagy apostol: bajos az ösztön ellen rugdolozni...

Ezt a való igazságot megértetni a maga szentségében az emberiséggel s a vallás tiszta világával megjelölni az irányt, a mely felé — az ábránd világból kibontakozva — minden embernek haladnia kell: ez a mi legszentebb feladatunk, kötelességünk.

Ezért üdvözöllek én, különösen titeket szeretve tisztelt pályatársaim! ama a fényes hajnali csillag ragyogásával, mely az Ur Jézus szelleme; azzal a békességgel, melynek alaptörvénye a szeretet; azzal az akarat erővel, melynek nyilvánulása az áldozatkészség. Ebben voltak nagyok a mi hitelődeink; ebben kell, hogy kitűnjünk mi is a világ előtt.

* * *

Ama fényes hajnalcsillag ragyogásával üdvözöllek titeket is szentháromsági kedvelt hiveink, kik az Ur prófétáit testvéri vendégszeretettel fogadátok falaitok közé e jelen szent alkalommal, hogy itt tanácskozzanak az Ur dolgaiban.

Szavaitokban és cselekedeteitekben ragyogjon továbbra is ama fényes hajnalcsillag, mely az Ur Jézus szelleme; hajlékaitokban lakozzék az a békesség, melynek alaptörvénye a szeretet; lelkesedjétek azzal az akarat-erővel, melynek nyilvánulása az áldozatkészség.

Legyetek áldottak az isteni kegyelem és gondviselés atyai áldásaival. Minden ti igaz munkáitokban lássatok előmenetelt, világi hasznot. Örvendeztetek a test és lélek erejének, épségének. Legyetek választott nép, királyi szent papság, hogy az egy igaz Isten végetlen szeretete lakozzék ti veletek az örökkévalóságon keresztül Ámen!

RÉDIGER GÉZA,
egyházköri jegyző.

JAKABHÁZY ZSIGMOND KOPORSÓJÁNÁL.

(Szül. 1826. megh. 1884.)

Életünk és halálunk felett szabadon uralkodó legfőbb hatalom, nagy Isten, az Ur Jézus által szerető édes Atyánk!

Szívünk váratlanul jött nagy csapása és ennek kimondhatatlan nehéz sulya alatt roskadozva borulunk le előtted, ki bölcs tetszésed szerint uralkodol a teremtett világok ezrein; kit „az egek egei bé nem foghatnak“, és mi mégis szívünkben hordozunk, s titkos intézeteidben mindenha csodálunk; ki „teremtetted az embert“ s leheltél beléje okos és halhatatlan lelket, sorssal küzdeni tudó erőt, vésszelés viharral szembeszállani merészlő bátorságot; ki adtál neki édes övéit forrón szerető, a közügyekért nemesen lángoló, bánatban és örömben mélyen résztvevő emberbaráti szívet.

Néma fájdalommal vesszük körül e gyászos ravatal nem várt lakóját. Bubánatunk miatt omló könnyeink zápora közt vesszük ajkainkra nagy nevedet, mely szent és imádandó; s legelső kérdésünk is az: ne tudd fel nekünk végetlen jósaгу Atyánk, ha akaratumk ellenére szoritjuk keblünkhoz az apostoli tanácsot: „keseregjete k, gyászoljate k, sirjate k...“, ha zugolódván sirunk, mint hajdan a te néped... ha „Rákhel siratja fiait“ és leányait, mert elvesztették az apai áldást... ha sir a nép Mózes halálán, ha siratják Jóbot barátai... ne tudd fel, ha nem is akarva követni a zoltár író Szt. Dávid királyt, panaszra nyitjuk ajkainkat, s azt kérdezzük „miért cselekedted“? Ne tudd fel, ha már adtál az embernek oly érzékeny szívet, hogy sirni tudván a sírokkal csak a részvét könnyeiben találhatja fel a bánat enyhítő balzsamát; ne tudd fel, ha szívünk repedéséig nem parancsolhatunk a könnyeknek; ne tudd fel, ha most könnyekben áldozunk neked, hiszen a nemes férfit, kinek vidám egészsége felett örömmel telt szívünk csak két nappal is ezelőtt, könnyvet érdemel, „Kö nnyet, mert szeretett.“

Kö nnyeket övéitől, kik előtt életében a szeretet bálvány, a gyöngéd férjek és gondos apák, felejtethetlen jó testvérek és valódi rokonok mintaképe volt. A ki boldogságukért lankadni sohaszem tudó erélylyel küzdött világ, sors és emberek előtt, a ki a tornyosuló élethullámok láttára sem vesztette el bizalmát, mondván a szt. íróval: „Az Ur nekem segítségem, s nem félek, hogy valamit ártson nekem az ember.“ Nem is félt ő jó Atyánk, bár sokszor próbáltad meg az életen keresztül. Sokszor adtál vál-

laira oly nehéz terheket is, hogy azok legyőzéséig méltán aggódhattott imádásig szeretett neje és gyermekei sorsán. Sokszor engedtel hatalmat a szivtelenségnek a felett a sziv felett, a melynél jobb e földön alig dobogott, s hamarább talán csak azért nem repedt meg, mert érezte szent dalnokod énekét: „Erős várunk nekünk az Isten“, s látta nagyszámu nemes családjának imádó szerelmét, bizalmát s buzdítását s ez elég volt neki jutalmul, elég volt neki bizalmul arra, hogy fáradságos küzdelmeinek megérdemlett s már-már elérkezett jutalmát egy kis zavartalan nyugalom hozza meg. de itt . . . itt élete fonalához bocsátád oly hamar, oh Atyánk az élet-fonalat metsző Párkát, s villámként döntéd romba a páratlan család-apa testét, nehogy a forrón szeretők gondos kezei puha párnákon ápolhassák, avagy bár élve még csak egyszer is meglátogathatták volna azok, a kiktől legforróbb könnyeket érdemel, a kiket annyira szeretett, hogy azok közül egy is el nem veszett.

De könnyeket érdemel ő hazája részéről is oh Atyánk. Hiszen sohasem tévesztette össze családi kötelességeit a haza parancsával. Az elsők között volt akkor is, midőn az igaz honfiak életüket sem kímélve küzdöttek a leigázott szent haza nagyszerű harcában, hol ő példaadással gyujtotta és lobbantá lángra bajtársai honszerelmét, s ellenállhatlan varázsló kedvével ragadta magával a félénk csüggedőket. S midőn a nemzeti leveretés után, önkényes erőszak hurczolta el a szerető női karok közül, akkor sem vesztette el bizalmát a jövőben, mely visszaadta elrablott szabadságát, s hálás tért nyitott kettőzött erővel munkálni nemzete jólétén.

Lankadni nem tudó kitartással küzdött béke idején nyilvános életpályáján, mint sokáig példányszerű tisztviselő és közbajnok — „oltári a hazának hadd füstölögjenek.“ S alig van e vidéken általa ismert közmivelődési egyesület avagy intézet, mely az ő anyagi és szellemi pártfogását, s hazafias figyelmét ne élvezte volna, jól tudva az irás szavait: „szeretettel egymásnak szolgáljatok.“

S midőn polgári és családi nemes kötelességeit ily hiven és becsülettel teljesítette, még mindig tudott alkalmat találni a munkára egyházában is tevékeny alkotó szelleme — követvén dicső elődei példáit: „Magunkat például adjuk nektek, hogy minket követnétek“, hogy így ő is elmondhassa utódainak az Idvezítővel: „Példát adtam nektek, hogy a miként én cselekedtem veletek, aképpen cselekedjetek ti is.“ S ha végig gondolunk Atyánk, Istenünk a reá bizott egyházkörnek egyházai érdekében kifejtett hiv és ernyedetlen munkáján, hasznos tanácsain, jóra való buzdításain és példaadó vallásosságán; s ha megemlékezünk mi, nemes áldozatkészségének közvetlen szemlélői és részei azokról a szent ereklyékről is, a melyekre szívének legdrágább kincsei (családja) himezték maradandó emléköket: csak sirni tudunk a prófétával: „Elesett a mi fejünknek koronája, jaj most nekünk...“ — „Elfogyatkozik immár életünk a sok bánat miatt.“

Imé jó Atyánk! ezek azok a kiváló tulajdonok, a melyek tudata és ismerete mellett barátaival, nagy számu jeles családjával, a hazával és egyházával egyetemben bánattal hullatunk megérdemlett könnyeket kedves halottunk gyászos ravatalánál. Nem azért sirunk hát, hogy bölcs intézkedéseiden megnyugodni nem tudva, azokat jövőre megváltoztatni óhajtánók, mert jól tudjuk: „porból lettünk s porrá leszünk,“ nem is azért, hogy a gyászoló családja fájdalmát végképen megszüntethetni vélnők: de ugy érezzük, hogy keblünk nagy fájdalma s kesergő szivünk vihara a könnyekben enyhületet talál, ha kipanaszolhatja önmagát előtted.

Oh bocsáss meg hát nekünk, ha csak gondolatban is vétettünk volna ellened a mi felebarátunk végtisztesség tétele alkalmával; s bocsánatod jeléül atyai kegyelmed gazdag tárházából nyujts enyhítő balzsamot fájó szivünk sajogó sebére, akaratodon való megnyugvást keblünkbe: „Legyen ugy a mint te akard“.

Fordulj e végből először is vigasztalásoddal a bánatában már sirni sem tudó özvegyhez, kinek fájdalmait enyhítvén tartsd meg jó szivének nemes erényeit önmagának s szerető övéinek javára, anyai, honleányi és egyházi kedves kötelmeinek teljesítésére.

Az árvákat se hagyj el. Egymásért és az édes anyáért, a sogor és sógornőért s kis unokák javáért áld meg őket összetartó szeretettel, hogy folytathassák a nemes harczot oly tiszta szivvel és lélekkel, mint szerető édes apjuk, s adj hosszú jólétet a diadal elérésére. Kedves halottunk közhasznu életét ragyogtasd előtök világító tükörként s követendő példaként.

Ne késsél vigasztalásoddal édes jó testvéreihez, a kiket ő, mint saját életét, ugy szeretett, s kik méltán áldozzák most omló könnyeiket koporsójára. Adj az özvegyek és árvákhoz mindig hű maradó vonzódást és ragaszkodást nekik. Adj vigasztalást a közeli és távoli rokonoknak is.

Köztünk, vidékünkön és hazánkban pedig világoltasd családi, hazafias és egyházi erényeit. Nevelj köztünk hozzá hasonló nagyokat, barátokat. Adj egyetértő békességet, jólétben és örömben gyarapodást, enyhületet, vigasztalást. Az Úr Jézus nagy nevében kérünk halgass meg minket. Ámen.

Németh István.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

A d ó.

Oly adót kivetni sohase lehet, mely kisebb vagy nagyobb mértékben alkalmatlan ne volna. *Washington*.

A Pitt (minister) féle terhes ablakadó miatt 1784-n egy háznál négy ablakot falaztak be, reáírva: „Pitt művei, I-ső, II-ik, III-ik, és IV-ik kötet!”

A szesz italok megadóztatása oly arányban, melylyel az a legtöbb jövedelmet szolgáltatja (feltéve, hogy az állam azt épen szükségli) nemcsak megengedhető, de helyes is. *Mill Stuart*.

Ha az államfő annyi pénzt csikar fel a polgároktól, hogy magukat, családjokat s testi erejüket fenn ne tarthassák; ennek ártalma nemcsak a polgároké, hanem az államfőé is, a ki bár mekkora gazdagsággal is a polgárok teste nélkül uralmát és gazdagságát meg nem védheti. Ha pedig annyit veszzen fel, a mennyi uralkodása kezelésére elégséges; ez neki is, a polgároknak is a közbékére és védelemre kényelmes. *Hobbes*.

Mikor az adók sokfélék és csoportosítvák, bármily felügyelet mellett is csalárdul fognak kezeltetni; szükséges azokat tiszta és változhatlan törvény által egyszerűsíteni; róvassék egy czim alatt fekvő birtokra s bizonyos javakra becslés szerint, s legyen benne öszhangzás. Igy a csalárdság utja bezáratik; s mihelyt az önkényiség megszűnik, az adó nem lesz gyűlöletes. *Marmontel*.

A föld mindenkinek előtt azoknak kell hogy szolgáljon tápszereivel, a kik azt mivelik, termékenyítik, s azokat tulságos adóval terhelni helytelen is. *Marmontel*.

Szükség mindenkinek megérteni, hogy a közjólét érdekében az adófizetési szükségeknek engedelmeskedni kell. *Cicero*.

Mindenkit értéke szerint adóztatnak meg. *Schiller*.

A d ó s s á g.

Kölcsönt ne végy, ne adj, mert a hitel veszíti magát és a barátot; viszont az adósság a gazdálkodás hegyét tompítja. *Shakespeare*.

Az ember soha sincs szabadon hitelezőivel szemben, mert mikor nekik pénzzel többé nem tartozik, — még tartozik hálával. *Dantés*.

Az adós ember nem lehet őszinte; azért szokták mondani, hogy az adósság hátán hazugság lovagol. Az első lépés az adósságban éppolyan, mint az első lépés a bűnben; az embernek nem sokára —

akarva, vagy nem akarva — azon az uton kell mennie; adósságra adósság jön, a mint a hazugság a másik hazugságot szüli. *Smile s.*

Üres zsák nem állhat egyenesen; ezt kell mondanunk az adós emberről is. *Smile s.*

A k a r a t.

Az akarat végetlen, de a végrehajtás határolt; a vágy határtalan, de a cselekvés korlátolt rab. *Shakespeare.*

A társadalom szerkezetében az egyesek akarata tekintetbe nem vehető. *Rousseau.*

Az ember önaradata felett rendelkezik, de mások akarata felett csak korlátolt tekintélye van. *Guizot.*

A léha jellemeknek az a sajátsága van, hogy az akadályok és megtagadások élvezet-szomjukat ingerlik, célhozjuthatásukra bátorságukat megkettőztetik. *George Sand.*

Al á z a t o s s á g.

Légy alázatos! mit érdekelhetne tégedet a gazdag és hatalmas? egy lehellet őket elhordja. Legszilárdabb erő az ártatlan szív. Igen gyakran Isten leontja a magas tornyokat; de a madár mohafészkére, melyből kedves hang dalol, mindig tekintettel van. *Hugó Viktor*

Az alázatosság annál kedvesebb, mentől több kevélyektől környeztetik. *Petrárka.*

Az alázatosság gyakran nem egyéb szinlett leereszkedésnél, minek is célja az, hogy mások fölibe hághasson. *Rochefoucauld.*

Á l d á s.

Az ég akarata sohasem jelenik meg csak egyoldalulag: mindennütt ott van az erősítő eledel, az üdítő ital, a mosolygó szerelem, s ezekhez járul a pompás napfény. Az istenség teljessége közelg és jön hozzánk, istenséggel telik be földi létünk csarnoka. *Schiller.*

Dicsérje bár mesterét a mű, de az áldás felülről jön. *Schill.*

Áldjad Istent; hanem óvakodj, a mivel

Ő álda meg, saját érdemül róni fel. *Arany János.*

Közli **Kiss Mihály.**

EGYHÁZI ÉLET.

Maroskőr, Nyomát július hó.

A tiszt. szerkesztőség szives engedelmeiből f. évi egyh. körü gyűlésünk rövid lefolyásáról kívánom értesíteni a „Ker. Magvető” olvasóit, mely július hó 7., 8. és 9-én tartatott meg a sztháromsági ekklésiánkban.

Már 7-én a délutáni órákban kevés kivétellel a lelkész és tanító ai. a rendeltetési helyre megérkeztek; világiak közül ez alkalommal is csak egyházunk igaz és lelkes barátja, ügyvéd tkts. Pálfi Mihály ur, szerencsétlenül jelenlétével, mind végig résztvéve tanácskozásainkban. Ez alkalommal is, mint ősi szokásunk szerint mindig, mint testvérek az urban, testvéreileg üdvözöltük egymást, miután felolvastattott a mult évi ülésről szerkesztett terjedelmes jegyzőkönyv; ezenkívül köztisztelet- és szeretetben álló esperesünk, ez alkalommal először az év eseményeiről terjedelmes jelentését olvasta fel, melyben a szó teljes értelmében minden körünkben történt nevezetesebb mozzanat fel volt véve. Ezért egész gyűlésünk ki is fejezte a maga méltányoló elismerését. Nem is lehet eléggé helyeselni ezen felette fontos és üdvös kezdést, nagyon jól esik, ha az ember tudomást vehet sok oly dolgokról, melyekről különben nehezen lehetne tudomást szerezni; holott így a kör egy évi történelme, a beérkezett és elintézett ügydarabok száma, a tanügy állása, az egyes ekklesiákban előfordult események felsorolása egy kis statistikát tárnak elé, melyben minden nevezetesebb mozzanat, mint egy tükörben egyszerre láthatóvá lesz. Egyh. történelmi tekintetben is óhajtandó volna, ha minden kör esperese, a hol tán még e szokás behozva nincs, életbe léptetnék, hogy így a vizsgáló az egyes évek eseményeit annál könnyebben áttekinthesse.

Következő nap délelőtt, a különböző pénztárak megvizsgálása ment végbe az arra kinevezett bizottmányok által s minthogy a kör i gy á m o l d a változáson ment át, új szabályzat készítésére bizottmány küldetett ki.

9¹/₂ órakor megszólalván a harangók Isten dicsőítésére hívó szavai, mindnyájan siettünk részt venni az isteni tiszteletben, a hol Gaál Elek vadai lelkész tartott gonddal kidolgozott egyh. beszédet: Máté V. r. 15. v. alapján; fájdalom azonban ekklesiánk tagjai közül, valószínűleg a szorgos nyári dolog miatt, kevesen vettek részt, a különben lélekemelő isteni tiszteletben, melynek végeztével az esperes gyengélkedése miatt Rédiger Géza k. jegyző tartott lelkesült üdvözlő beszédet az összegyűlt szolgatársakhoz és ekklesiánk tagjaihoz.*)

Az összes tárgysorozatban tán legnagyobb érdekltséget a tanügy keltett. A tanügyi bizottság évi jelentése e sorok írója által előterjesztetvén, abban az említett bizottság már több ízben indítványba hozta kerületi iskoláinkban a lehetőségig az egyöntetűség létrehozását, a felsőbbség által összes iskoláink számára egy t a n t e r v kidolgozását, mely kérdés akép nyert megoldást: hogy miután az E. K. Tanács még 1876. évben intézkedett e tekintetben, felhivattak tanító ai. az ahhoz alkalmazkodásra. A vallásos oktatásra nézve is nehézségek merülvén fel, a miért a következő határozatok hozattak: az 1-ső és 2-ik oszt. vallási tantárgyaiul megállapítottak, imádságok és kisebb erkölcsi elbeszélések, a 3-ik és 4-ik oszt. számára S z á s z Károly kis bibliája ó és új testamentumi része a tanító belátása sze-

*) Lásd fennebb.

rint, a felsőbb oszt. és ismétlőknek S i m é n Domokos szt. történelme, és a confirmatioi káté tétettek kötelező tantárgyakká. Tekintettel továbbá, hogy a m.-vásárhelyi egyházunkban a vallásos oktatásról eléggé gondoskodva van, felirat intézése határozottat el az ev. ref. főiskola igazgatóságához a végett, hogy növendékeinket, kik tanulmányaikat az említett iskolában folytatják, de a vallást pedig nem saját feleketünk lelkészétől tanulják, annak tanulása végett saját lelkészünkhöz utasítani sziveskedjenek.

A *viaticum et comitiva* ügye akép nyert elintéztést, hogy e célra évenként a körü pénztárból fizetessék 7 o. é. frt, az egyes ekklésiák által pedig 14 frt.

Ezek után több jelentéktelenebb ügyek letárgyalása után a következő indítványok tétettek:

a) Ré d i g e r Géza indítványozza: hogy mondassék ki, s ennek pártolása végett találtassanak meg más egyh. körök is, hogy az előfordulandó arányosításoknál, a legeltetési jog 100 hold fekvőségen alól legyen a papé; 100 holdon felül 400 holdig $\frac{2}{4}$ részben a papé, $\frac{1}{4}$ részben a tanítóé, $\frac{1}{4}$ részben pedig az egyházé. Mely indítvány indokaiból kifolyólag a főtanácshoz való felterjesztés végett elfogadtatott.

b) N a g y János indítványozza: Miután egyh. törvényeink az egyh. törvénykezéseknél működő ülnökök és ügyvédek megválasztásának mennyi időre való terjedését nem határozzák meg, valamint azt sem, hogy az ügyvédek a papok közül mily arányban, a tanítók közül is mily arányban választassanak: mondja ki a tiszt. k. gyűlés, hogy a választási idő, mind az ülnökök, mind az ügyvédekre terjedjen 3 évre, az ügyvédek pedig $\frac{2}{3}$ részben a papok, $\frac{1}{3}$ részben a tanítók közül választassanak. Mely indítvány az előterjesztő által indokoltatván, a főtanácshoz terjesztendőleg elfogadtatott.

Ügyvéd tkts. Pálfi Mihály körü könyvtárnokunk betérjesztvén évi számadását, ezzel egyszersmind könyvtárunk állásáról is részletes ismertetést tett, könyvtárunk lajstromát előterjesztette, a miből örömmel győződünk meg, hogy habár lassan is, de évről-évre mind inkább gyarapszik kicsiny könyvtárunk, mely lelkes és önzetlen fáradozásaiért Pálfi ügyvéd urnak őszinte köszönetet mondva, újra felkérte a gyűlés jövő évre is könyvtárnoknak.

Ime ezekben voltam bátor feltüntetni egyszerű és halvány képét a lefolyt körü gyűlésünknek, — adja az ég ura, hogy évről-évre mind inkább megközelithessük a célt, a mely felé törekszünk!

Nagy János.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

S z i l á g y i S á n d o r kitünő történelemírónk a „M a g y a r P o l g á r” ez évi 171—172. számaiban „A Déési complanatio s a szombatosok kiirtása 1638-ban” czim alatt egy érdekes czikket irt a következő bevezetéssel:

„A Keresztény Magvető, az erdélyi unitáriusok ezen nagy gonddal és kiváló tapintattal szerkesztett folyóirata eddig megjelent folyamában sok bernes történeti anyagot tett közzé az erdélyi unitáriusok s ezzel kapcsolatban a szombatosok történetéhez. Jelentékeny része ezeknek Pécsy Simon életéhez nyújt adatokat, melyek a nagy bölcsész reformatori működését új világításban tüntetik fel. Mind a mellett a legfontosabb, a lényegesebb viták jelentékeny része hiányzik még. A múlt évben Vörösvártt kutattam, gróf Erdődy István vörösvári kastélyában. A gróf női ágon egyenes utódja a Rákóczyaknak s levéltára is Rákóczy levéltár. Valóban a deési companatio s a szombatosok ellen folytatott nótaperek actái jelentékeny részét megtaláltam itt, s ezeket az Erdélyi Országgyűlési Emlékek X-ik kötetében közzé teszem. Addig is azonban megkísértem azokat egy képbe összeállítani a fennemlített kötet bevezetéséből.“ Az érdekes czikk ismertetésébe most nem bocsátkozhatunk, hanem annak idején, mikor a kiváló értékű munka megjelenik, lesz szerencsénk arról részletes ismertetést adni.

U j M a g y a r A t h e n á s. Ujabbkori magyar protestáns írók életrajz gyűjteménye. VI. füzet. (Péczeli Józseftől — id. Szász Károlyig 321—384 l.)

E füzet ismertetésére, megjegyezvén a magunk részéről, hogy azt aránylag a vállalat sikerültebb füzetei közé számítjuk, adjuk éppen a vállalat érdekében az alábbi, egy ref. pap afiatól beküldött bírálati ismertetést. — „E füzet valamivel jobb a többinél, ámbár ez is egyenetlen, hiányos; egyik írónál áradozó, bőbeszédű, sokszor fecsegő, a másiknál rövid, fukar az adatok közlésében. E füzet is több író mellöz.

S z a b ó K á r o l y t ó l csak egy munkát emlit: e gyűjtemény keretébe tartozó műve a „R é g i M a g y a r K ö n y v t á r.“ Hát a protestáns egyháztörténetre vonatkozó dolgozatai, könyvismertetései, adatközlései nem e gyűjtemény keretébe tartoznak-e?

Hát H u s z á r G á l életéről, nyomdájáról a Századokban (1867: 146—1661.) megjelent dolgozata nem inkább tartozik-e e gyűjtemény keretébe, mint X. poéta zöngedelme?

Aztán Szabó K. mint tanár — 1867—1872 — Kolozsvártt is szolgálta hitfelekezetét. Valóban hálátlanság így bánni el egy oly íróval, a ki napjainkban egyedül van hivatva arra, hogy egy igazi Athenást adjon a közönség kezébe. Az előbbi füzetben nem olvastunk főt. Nagy Péter püspökről, 45 évi papsága, munkássága és számos önálló műve terra incognita a szerkesztő előtt.

E füzet nem emliti: T. S a l a M i h á l y dévai pap; (ima-író 1801.) S á m i L á s z l ó kolozsvári; S z a b ó S á m u e l m.-vásárhelyi, most kolozsvári; S z a b ó G y ö r g y n.-enyedi, később szászvárosi; S z á s z B é l a m.-vásárhelyi, aztán kolozsvári ref. (most egyetemi) tanár munkásságát.

Révész Imre kisebb, nagyobb művei elég hiven, utánjárással vannak elé számlálva. Vajha e lelkiismeretet többi íróinktól se tagadta volna meg a szerkesztő.

Ugy látszik a szerkesztőség most írja füzetenként az Athenást, azért jelenik egy-egy füzet oly nagy időközben, pedig minden füzet hirdeti: H a v o n k é n t k é t f ü z e t j e l e n i k m e g. De már nem sokára

megérjük a végét is, s akkor tüzetesen kimutatjuk hiányait, botlásait. Anynyi bizonyos, hogy Bod Péter nyomdokait csak jó akarat nem követheti; oda egyéb is kell....

Egy ref. pap.

Irodalmunk legállandóbb jellemvonásáról. Tanári székfoglaló beszéd a nagy-enyedi ref. Bethlen-főiskolában, beiktatásakor, 1882. szept. 4-én tartotta Váró Ferencz, n.-enyedi tanár. Az irodalom-történet barátai örömmel fogadhatják ez alaposan irt tanulmányt, melyben irodalmunk legállandóbb vonása gyanánt a nemzeties szellem van feltüntetve. Ajánljuk figyelembe. Kapható Nagy-Enyeden Wokál János könyvkereskedésében. Ára?

Minő befolyása van a rossz házi nevelésnek az iskolára és a társadalomra? Irta M. Székely János, kézdívásárhelyi közs. isk. igazgató-tanító. A háromszék megyei tanító-testület által 3 arany pályadíjjal jutalmazott értekezést szülők és tanítók haszonnal olvashatják. Ajánljuk is figyelmükbe. Megjelent Kézdi-Vásárhelyt Szabó Albert könyvnyomdájában. Ára?

„Érdekes irodalom-történeti újdonság“ czim alatt a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ a következőket írja: „Az unitárius atyafiak énekes könyvében a 176. lapon van egy igen szép régi ének. „Jó Ur Isten tekints hozzánk“ kezdetű, mely alá ez van nyomva: „II. János király éneke“, a minthogy ez ének, mind e mai napig János Zsigmondénak is tartatott; s im most a kolozsvári „Prot. Közlöny“ 29. 30. számaiban, Kálmán Farkas barátunk kideríti, hogy nevezett ének nem egyéb, mint Luther 12-ik Psalmusának fordítása, melyet Luther 1524-ben irt, tehát akkor, midőn János Zsigmond még megse született! Az eredeti német szöveg közölve van, ugy szinte a magyar fordítás is az 1579-ki ref. énekes könyv szövege szerint, melyet Kálmán barátunk Szegedi Gergely élül jelez! Ezt a magyar fordítást aláhuzzák — mint K. mondja — az unitárius atyafiak a maguk álláspontjához. Az érdekes cikk Jakab Elek köztiszteletű tudósunknak van ajánlva. Valóban nagy érdeklődéssel várjuk, mit szólnak az unitárius atyánkfiai e 300 esztendősi historiához?!“ — Erre nézve a mi megjegyzésünk: hogy az az aláírás, akár hányszor nyitottunk belé énekeskönyvünkbe, sohasem azt a gondolatot keltette fel bennünk, hogy „Jó Ur Istent“ János Zsigmond írta volna, hanem hogy az neki különösen kedvelt éneke volt. Azonban annak a lehetősége egyáltalán nincs kizárva, hogy ne fordíthatta volna. Az érdemleges feleletet e kérdésben, ugy hisszük, meg fogja adni s a dolog historiáját fel fogja fejteni kitünő történelem-tudósunk Jakab Elek, kinek a cikk ajánlva van.

Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság. Irta Jakab Elek, m. tud. akadémiai l. tag. Ez érdekes tanulmány a „Figyelő“-ben jelent meg először, s most külön lenyomatban is kiadta az érdeemes szerző. A nagy szorgalommal egybegyűjtött legapróbb adatok alapján az erdélyi közéletnek e kimagasló alakjáról és az ő működéséről, egy teljes képet rajzolt. E tanulmány közreadásával Jakab Elek

az irodalomnak nagy szolgálatot tett, s különösen az erdélyi közönségre kétszeres érdekléssel bírhat, mert Aranka Erdélyben az anyaországot megelőzőleg „magyar tudós társaságot“ alapított. A kiválóan becses füzetre felhívjuk olvasóink figyelmét.

Éppen most vesszük az előfizetésre felhívást a *Protestans Theologiai könyvtár* 1884—6-ki három éves ciklusára, miből sajnosan látjuk, hogy az 1882-ik év végén kibocsátott felhívásra csak 200 előfizető jelentkezett, s e miatt az 1883—5-re hirdetett kiadást be kellett szüntetni. A theologiai könyvtár érdemes szerkesztője, most újra felhívja előfizetésre az érdekelteket, remélve 600 előfizető jelentkezését. Ez újabb ciklusra Zsilinszky Mihály jeles művének a „Magyar (és erdélyi) országgyűlések vallásügyi tárgyalásai“nak folytatását is igéri. Lelkésztársainknak és másoknak is ajánljuk e nagyhasznu vállalatot pártfogásukba. Előfizetés egy évre 4 frt. A kötelezés 3 évre (1884—86.) fog szólni. A megrendelések Kovács Albert pesti ref. theol. tanárhoz a „Theol. könyvtár“ szerkesztőjéhez Budapest üllői-ut 4. sz. intézendők.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dávid Ferencz-émlék. Kolozsvárt a beltorda-utcza szegletén a mai róm. kath. semináriumi épület mellett hosszú időn keresztül állott egy jókora nagyságú kő, melyet az egymásután jövő nemzedékek „Dávid Ferencz kerek kövének“ neveztek. A hagyomány szerint Dávid Ferencz ezen a kővön tartotta azt az emlékezetes prédikációt, melyre az egész Kolozsvár népe meghódolt az unitárius vallási nézeteknek és a bátor reformatort vállain vitte a piaci nagy templomba. Mintegy 300 esztendeig volt e kő azon a helyen, verve az idő viharaitól, mint maga az unitárius egyház annyi viszontagságtól, de nem semmisített meg s az 50-es években Gyergyai Ferencz egyh. gondnok a torda-utcza szegletéről közelebb hozatta az unitárius tűzhelyhez s a Széchenyi-téren saját majorja előtt, melyen ma Főt. Ferencz József püspök ur háza áll, helyezte el. Innen aztán, midőn az unitárius egyház Tordán 300 éves fennállását ünnepelte, 1868-ban a belmagyar-utczába templomunk mellé hozatott át s a templomnak 1872-ben történt kijavítása után a keleti oldalon közel az ajtóhoz egy csinosan épített földél alá helyeztetett. A történelmi emlékek iránt érdeklődő hitbuzgóság e követ az idén egy szürke márványból készült méltó emléktáblával jelölte meg és most a Dávid Ferencz kerek köve szép vasráccsal kerítve ott diszlik biztos talapzaton a templom mellett, hogy hirdesse az utánunk következőknek azt a nevezetes történelmi mozzanatot, melylyel a magyar unitarismus Erdély fővárosában kiindulását vette — a következő felirattal:

„DÁVID FERENCZ

A HAGYOMÁNY SZERINT EZEN A KÖVÖN TARTOTTA A TORDAUTCZA SZEGLETÉN 1566-BAN, MIDŐN A GYULAFEHÉRVÁRI EGYIL. GYÜLÉSÉRŐL HAZAÉRKEZETT, AZT A BESZÉDET, MELYRE AZ EGÉSZ KOLOZSVÁR ÁTTÉRT AZ UNITÁRIUS VALLÁSRA.

1884.“

Unitárius imaház Hódmezővásárhelyt. Hódmezővásárhelyi unitárius atyánkfiai maguknak már közös vallási otthon is teremtettek, megvásárolván nagy áldozattal egy imaháznak alkalmas épületet. Az új imaházat f. évi aug. 17-én ünnepélyesen meg is nyitották, miről a „Vásárhely és Vidék” című ottani lap a következőket írja: „A helybeli unitárius atyánkfiaiak a lakháti vörös kereszttel szemben lévő III. tized 1087. sz. alatti imaházuk ünnepélyes felszentelése a múlt vasárnap ment végbe. A megnyitási ünnepély minden fényt és tüntetést nélkülözött, de azért a templom, mely elég tágas és jól berendezett, mégis szépen és izléesen volt feldiszitve virágokkal. A szószerk felett zöld galyakból e felirat állt: „Egy az Isten.” Különböző hitfelekezetűeknek nagy számmal, úgy szintén vidéki unitáriusok is sokan voltak jelen, de megütközést keltett, hogy sem a hatóság, sem a többi hitfelekezetek közül egyik sem képviseltette magát. Az ünnepély énekekkel kezdődött, ezután nagytiszt. Derzsi Károly bpesti unitárius lelkész tartott egy az ünnepély magasztosságához mért igen szép és fenkölt szellemű prédikációt, mely után a megnyitási ünnepély is véget ért.”

A brassói unitárius leányegyház ügyében újabban dicséretreméltó tevékenység indult meg. Ugyanis Kilyéni Endre, odaváló polg. isk. tanító, egyh. tanácsos felküldötte az Egyh. Képv. Tanácshoz a Brassóban lakó unitárius hivek jegyzékét, mely szerint ott 60 családban 99 hívünk él, kiket eddig az ottani ev. ref. lelkész Molnár János ur sziveskedett gondozni. Egyházi képviselő tanácsunk méltányló elismerését fejezte ki Kilyéni Endre egyh. tanácsos afa irányában s egyszersmind megrendelte Lőfi Áron, háromszékköri esperesünknek, hogy kiszállván Brassóba, a leány ekklezsiát szervezze és egyetértve ottani hiveinkkel adjon vélekedést, hogy miként lehetne eszközölni, hogy odaváló hiveink koronként isteni tiszteletet tartásában s más egyh. szolgálatokban részletessenek. Reméljük, hogy a buzgó esperes ur közvetítésével a brassói unitárius leányegyház megalakulása most már rövid időn ténynyé válik.

Rudolf tronörökös ő fensége kezdeményezése és tervlése alapján az „Oszták-magyar monarchia írásban és képekben” cím alatt, az irodalom és művészet kitünőbb nevezetességei közreműködésével vállalat indul meg, melynek Magyarországot ismertető részét Jókai Mór szerkeszti. A vallásközönségünkhez tartozó írók közül Kőváry László, Jakab Elek és Kozma Ferencz akadémia tagok vannak felszólítva. Kőváry Lászlót legközelebről a közoktatásügyi minister a kolozsvári Ferencz József m. kir. tudomány egyetemnél fennálló államtudományi államvizsgáló bizottság tagjává nevezte ki.

Gál Miklós papjelölt, ki ezelőtt három évvel ment volt a londoni unitárius akademiára, miután ott a theol. cursust szép sikerrel elvégezte és rendes papi diplomát nyert, július hóban szerencsésen hazaérkezett. Toroczkói elsőrendű ekkllánk azonnal meg is választotta a nyugalomba vonult nagyérdemű esperes Koronka Antal helyébe, lelkészévé, mely választást a főt. püspök ur megerősítvén, tisztas állását a jövő hó elején el is foglalja. Kívánjuk, hogy ifju barátunk tanulmányait mind hivei lelki épületére, mind pedig egyházunk közjavára haszonnal érvényesítse.

Martonosi ekklezsiánk, szeretett papja, a jó öreg Vitális Mihály nyugalomba léptével megüresedett papi állásra Gábor Albert papjelölt kolozsvári köztanítót választotta meg, ki már be is köszöntött a nevezett ekklezsiába, szentmihályi lelkész Török Sámuel böktató beszéde mellett. Szerencsét kívánunk a gyülekezetnek papjához és a papnak gyülekezetéhez!

Amerikai unitárius püspök. Az angol és amerikai unitáriusoknak a legegyszerűbb egyházi szervezetük volt kezdettől fogva. A nagy állami egyházi testülettől most egyes jeles szónokok, majd egyes gyülekezetek váltak külön s míg azok gyülekezetet teremtettek önmaguknak, addig ezek megőrizték önállóságot. Egységük és erejük a keresztény hitben volt. Ámde az idők változnak s úgy látszik, hogy Amerikában már az jutott eszökbe némelyeknek, hogy jó lenne, ha nekik is volna püspökük. Massachusetts állam szeretett volna az első lenni ez unitárius méltóság felállításában, de az angol practikus, még ha Amerikában lakik is s e kecsegtető eszmét a „Christian Register“-ben ily fokos érvekkel nyűgözi meg: „testvérek, ha kedvetek van egy országos missionariust így nevezni el, jól szedjétek össze bátorságokat. Ha püspöknek akarjátok nevezni, akkor 4,000 dollárotokba (10,000 frt) kerül, míg egy „országos missionariust“ lehet kapni 3,000, sőt 2,500 dolláron is. Ám nevezétek korelnöknek, államtitkárnak, országos papnak, felügyelőnek, vagy bármi egyébnek, csak püspöknek ne. Ha Massachusetts püspököt választ magának, Rhode Island meg nem nyugszik míg érseke nem lesz s nyugati testvéreink, kik mikor csak lehet nem szeretnek hátramaradni, már bizonyosan azzal szereznek magoknak elégtételt, hogy pápát választanak és utolérhetlenül díszes apostoli székét Chicagóban fogják felállítani.“ A mi nálunk jó, a püspöki hivatal felállítása, az Angliában és Amerikában nézetünk szerint is az unitarizmus hanyatlásának lehetne első lépcsője.

Reformált izraelita egyház. Magyarországon 1848-ban alakult meg és 1852-ig működött az első reformált izr. egyház, ekkor azonban az abszolút kormány beszüntette. Azóta mind egyházi, mind polgári jogaik egyenjogukká tették a keresztényekével itt Magyarországon, sőt csak nem régen a polgári házasság behozása a vallás korlátait is le akarta dönteni. Ha az országgyűlés reformtörvényekre hajótörést szenvedett, az izraeliták kekkbilog akarnak segíteni magokon s e végből kiadnak egy reform-programmot. A program alapja a tiszta keresztény moral. Ez lengi át a vallási reformokat is. A hitzikkéket külön fogják kiadni, mikre nézve elmondjuk véleményünket majd akkor. A program szerint az egyház ragaszkodni fog, a vallás tekintetében, a folytonosság elvéhez s így a Mózes törvényét ismeri el hitalapul, kivéve abból a helyhez, vagy időhöz kötött törvényeket és szabályokat. Dogmatikus auctoritással nem bír. Ima-nyelv legyen magyar, mint volt néhol eddig is s a liturgiát úgy, mint a ritust hassa át az állameszme. A nyilvános hitkultusban a héber nyelv megmarad. Az egyház sarkpontozatai rövidbe vonva ezek: A Mózes törvényéből kihagyatik az étkezési törvény, kivéve a pascha élvezetet az ünnep előtti estén és az ünnep első napján; a szombati munkaszünet; az országos törvénynyel összeütköző házassági törvény; a gyermek anyja vallását követi; a körülmételés nem kötelező; a 13 évesek konfirmálandók; az újévi ünnepen kívül két napos ünnep és az engesztelő böjtnapon kívül böjtnap nincsen; a nők a férfakkal egyaránt részt vesznek az isteni tiszteletben, nem lévén semmi jogkülönbség; a nyilvános isteni tisztelet külső alakján tükröződjék nyugat kulturája, az esketésnél gyűrű váltandó s polgári házasság vallásos érvényességgel bír, így a vegyes házasság is; ritualis válólevél csak feltételesen szükség. Az egy éves gyermektől kezdve minden temetésnél halotti ima végzendő. A halott körüli szertartás nem kötelező és a gyász egy napra szállítatik. — Mint minden reformtörékvést, úgy az izraelitákét is üdvözöljük, kivált azért, mert ily kezdeménye-

zések után még nagyobb a reménységünk az iránt, hogy azt át fogják látni idővel, hogy valamint keresztény moral nélkül ma már mívelt államban existálni nem lehet, ugy a keresztény vallás ama magasztos elvei nélkül is, a melyeket az Uj testamentum tanit, korszerű vallásos elveket felállítani szintén lehetetlenség. Mi ismételten is kifejezzük ama reménységünket, hogy az izraeliták ezt előbb-utóbb át fogják látni.

Iskolai értesítő az 1883—84-ik tanévről. Értesítő az unitárius vallásközönség iskoláiról. Szerkesztette: Kovács János igazgatótanár. V. évfolyam. A papnevelő intézetben működött 6 tanerő, a gymnaziumban 24 s az elemi iskolában 5. A létszám az év elején volt a papnevelő intézetben 26, a gymnaziumban 248, az elemi iskolában 43, összesen 347. A tanév bezártakor volt az összes népesség 335. Érettségi vizsgálatra állott 44 tanuló, kik közül érettnek nyilvánított 35; egész évre visszautasított 4, két hónapra 5. Papi szigorlatot tett 1. Ösztöndíjak, jutalmak, segélyezés és javadalmak (tanítványoktól való jóvedelem) értéke: 11,157. A főtanodai könyvtár gyarapodott 3001 drb-bal, s így van 27,434 darab. Az ifjusági könyvtár áll 1541 kötetből 1232 drb-ban. — Tordai polgári iskolával egyesített középtanodában az 5 oszt. tanulók száma 101. Az elemiben 80; összesen: 181. A szerkesztési középtanodában tanerők: 9. Tanulók sz. 5 gymn. oszt.: 111; előkészítő osztályban 26; összesen 137. — A marosvásárhelyi ev. ref. coll. Értesítője. Tanerők: 23; tanulók sz. 8 gymn. 247; elemiben 146; összesen: 293. Benne van Konecz József tanár jeles munkatársunk egy nagyérdékü tanulmánya A partikula monographiájának folytatása. Jelentés a sárospataki főiskola (akadémia és gymnasium) állapotáról. Tanerők: 14. Létszám a gymn.-ban: 459. Az előkészítő osztályban év végén 28. Van az Értesítőben egy szép emlékbeszéd Emődy Lászlótól Hegedüs László orsz.-gy. követ felett. Az akadémiában theol. tanulók, jogtanulók sz. 23. — Zilahi államilag segélyezett Polgári Isk. Értesítője. Tanerő: 9; tanulók sz. IV oszt. 146. Van benne egy értekezés a gymn. és polg. isk. feladatáról, Szász Miklóstól. — A székely-udvarhelyi ev. ref. coll. Értesítője. Tanerők: 19. Tanulók sz. gymn. 166, elemi 110; összesen 276.

Gyászhir. Széki gróf Teleki Miklósné, szül. Sárdi Simén Klárát, egyházunk közügyeinek általában ismert nemeskeblű pártfogónőjét sulyos csapás érte férje gróf Széki Teleky Miklós, cs. kir. kamarás, volt erdélyi korlátnoksági nyugalmazott udvari tanácsosnak f. évi július 22-én történt halálával. A nemes gróf, a közélet terén ismert egyéniség volt és mint református főur egyháza ügyeiben is nagy buzgalmat fejtett ki. S e mellett forrón szerető férj és jó családapa volt. Mély részvétünket fejezzük ki a nemes grófné és családja vesztése felett!

A szerkesztőség postája.

Alberty J. urnak. Torda. Vettük. Kenetteljesebb mint valaha. — Konecz József urnak. M.-Vásárhely. Szives üdvözlötünk mellett a „régikincsből” újabbakat kérünk. — Kozma Elek urnak. Torna. Folyóiratunk érdekében tett önkéntes fáradozásaiért fogadjuk legjobb köszönetünket. Önnek buzgósaága valóban meglepő. Sok ily apostolt szeretnénk! A füzeteket a rendelt helyre már el is küldöttük. Indítványát a mennyiben tehetjük, elfogadjuk.

ARANYKÖNYV.

Köszönő levél.

Mltsg. Kénosi Sándor József dévai kir. közjegyző urhoz.

Igen tisztelt barátom! Az általa és M. Nagy János afa által adott 52 frttal „Dávid Ferencz kerek köve“ emléktáblával megjelöltetett és vasráccsal véttetett körül. Az egész 74 frtba került, mihez Knauer József helybeli lakatos mester afa 10 frtot érő munkával, s én a kiegészítő 12 frttal járultunk. A midőn erről az ajándékozott összegről való beszámolásképpen értesítelek, engedjétek meg egyszermind, hogy szíves adományotokért a nyilvánosság előtt is a leghálásabb köszönetemnek adjak kifejezést, mit tenni kedves kötelességemnek tartok Knauer József afa irányában is.

Kolozsvárt, 1884. aug. 25.

Teljes tisztelettel

Péterfi Dénes.

**A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra és
állandó imaházra tett kegyes adományok.**

XXII. Közlemény.

Tekintetes Kozma Gyula tanár urnál Budapest a 76. számú gyűjtő könyvecskén adakoztak egyelőre: Dr. Gőz József, Prasszev József és Deutsch Ödön 1—1 frt., Schlachta Lajos, Kozma J., Vajda Pál, névtelen, Ross Nándor, Dr. Krammer Antal, Lukács K., Krámer J., Zettner Ede, Fritsch J., Darnocz E. Müller D., Tonigold, Fernbach Angela, Papp Gizella, Singer S., Debreczenyi G., Márton G., Márton Gyula, Czurda Felix és Beőkönyi Margit 50—50 kr.; Oláh Gyula, Kohner Gyula, Eissler L. Schoon E. és Fürst M. 40—40 kr.; Dr. Trübtwetter Ferencz, Reich F., Hauer E., Müller L., Weisz Húgó, Lax Ágoston, Corzan A. Elzai Kramer Manó és Ramaseder Ignác 30—30 kr., N. N., Deutsch M., Schlezinger D., Wachslar A., Weisz Emil, Weisz Manó, Spitzer P. Reisz A., Deutsch Arthur, Büchler M., Schönfeld Lajos, Kern Lajos, Schlezinger M., Ney H., More Jenő, Balogh M., Bauer J. és Löwy Zsöfi 20—20 kr.; Rapkai Mari, Manswirth, Baum J., Tomaschof B., Láng M. Friedman R., Ehretheil L., Klein Mór, FriedMan M., Szinai Zs., Kohn Sándor, Katz L., Hübsch S., Golfinger J., Hollender, Stern Jenni és Fürst M. 10—10 kr.: összesen **23 frt 50 kr.**

Az énlaki unitárius egyház 60. sz. gy. ivén; Egyházpénztára 13 frt 33 kr., Gyórfy Ferencz lelkész 2 frt. Nagy Ferencz tanító 30 kr., együtt **15 frt 63 kr.**

A városfalvi unit. egyház 80. sz. gyűjtőivén: A városfalvi egyház 6 frt., T. Bedő Sándor ur 4 frt., neje Bereczky Károlina 2 ft., Id. Máté Sándor lelkész 1 frt. Máté Lajos 1 frt., Szőke B. 1 frt., Sándor L. 50 kr., együtt **15 frt 50 kr.**

Dr. Uzoni Sándor jogakadémiai tanár urhoz a 117. számú könyvecskében adakoztak: Zincz Ed. 5 frt. Dr. Szent Alajos jogakadémiai igazgató 1 frt. Follért Ferenczné szül: Csányi Juliánna 2 frt., Dr. Fölkel István jogtanár 2 frt., Follért Ferencz 1 frt 50 kr., Filepp 1 frt, Szabó Lajos 1 frt, Szentiványi József 1 frt, Bölöni Bela 1 frt, Nagy Gergely 50 kr., Boecser Antal 1 frt, Miklós István 2 frt, András főhadnagy 4 frt, Wächter Frigyes 10 frt, Dr. Kiss Mór kir. jogakadémiai tanár 1 frt, Domanovszki Endre 1 frt, Wertheimer Ede 1 frt, Gruber József 1 frt, Dr. Haupt Albert 1 frt, Cap Albert 50 Frendenbergy Mayer 20 kr., Sándor Móses 20 kr., Palfy Miklós 50 kr, Dr. Meltzl Oszkár 50 kr, Simay 10 kr, Komer Ferencz 1 frt 50 kr. Olvashatatlan 1 frt 50 kr, együtt **13 frt.**

A nyárad-szentmárton — csikfalvi unitárius egyház 67 sz. gyűjtő-ivén adakoztak: Szentmártoni Kálmán lelkész 1 frt, csikfalvi Nagy József 1 frt, neje Mihály Juliánna 50 kr, Mihály Imre 20 kr, Dénes Sándor, Nagy M. Zsigmond, Inceze Pál, Mihály József, Fazakas Mihály, Csók József, Csalloka Já-

nos, id. Ács Zsigmond, ifj. Ács Zsigmond, id. Kovács Sándor, Nagy Mihály, Nagy József 10—10 kr., Incze Mózes, Szabó Ferencz 5—5 kr., Incze P. János Sipos Ferencz, Marton János 4—4., Balázs József 6 kr.

Gabonában adakoztak Csik falván: Kovács Moses 8 kupa Márton János, Nagy Ferencz, Nagy János 4—4 kupát. Incze Mihály, Márton Zsigmond 3—3 kupát, Nagy János, Péter György, Nagy Zs., Szabó Gy., Kis Pál, Sipos Mihály, Májai Ferenczné, Mihály Andrásné, Mihály Lajos, Tób Lajos, Fazakas Domokos, Török József, Sütő Mihály, Mihály János, Mihály Márton 2—2 kupát; Sándor György, Incze Ferencz, Dénes József, Incze P. János, Incze J., Fazakas István, Katona Zsigmon, Márton Sándor, Dénes András, Nagy János, Kis Zsigmond, Id. Mihály M., Mihály F., Mihály András, Mihály Sándor, Incze Sándor 1—1 kupát.

Nyárád-Szent-Mártonban: Szilágyi Miklós és Józsa Ferencz 3—3 kupát; Kocsis Ferencz, Ambrus József, Kis János, Nagy János, egyenként 2—2 kupát; Szálteleki Mózes, ifj. Balázs György, Adorján Mihály, Id. Nagy János, Dániel Ferencz, Id. Nagy Ferencz, Szöcs Jánosné, Szálteleki Miklós, Ács Ferencz, Mihály Sándor, Kocsis János, Ács János, ifjabb Kovács Sándor, Tóth Márton, Ifj. Szilágyi János, Ambrus János, Szabó Gergely, Szabó János ifj. Nagy Ferencz, Szabó S., Balás Gy., Mihály F., Kovács I., Vitális J. 1—1 kupát, összesen 7 véka 9 kupát, ennek értéke 6 frt, pénzben adakoztak 4 frt 18 kr, együttvéve **10 frt 18 kr.**

M. id. Szentiványi József ur 393. sz. gyűjtőívén Sepsi-Szentiványi: Id. Szentiványi József 10 frt, Szentiványi Józsefné 4 frt, Szentiványi Aranka 3 frt, Szentiványi József ifj. 3 frt, Szentiványi Gábor 3 frt, Szentiványi György 2 frt 24 kr. Összesen **25 frt 24 kr.**

Tekintetes Radó János ur gyűjtése N.-Enyoden a 93. sz. könyvecskére újabban: Folyovics Sándor kir. körjegyzőtől 1 frt 50 kr, Angyel József, Szász József, Kovácsi Bálint, Bellovári István, Radó Jánosné, Radó János, Szőnyi Elektől egyenként 1 frt, Binder Ágoston, Bisztricsányi Lajos, Deák György, Radó Mariska, Szőnyi Eleknétől egyenként 50—50 kr, Radótól 30 kr, Posháltól, Szőnyi Rózától, Szőnyi Vilmától, Szőnyi Blankától, x—v-től egyenként 20 kr, Szőnyi Elek ifjabb 10 kr. Összesen **12 frt 40 kr.**

Tekintetes Molnár Sándor ügyvéd urtól Kolozsvárt 7-szer 20 frt, 8-szor 10 frt, 9-szer 10 frt. együtt 40 frt. Benel Ferencz ügyvéd urtól Kolozsvárt 15 forint. Száviics Sándortól Budapest 1 frt, együtt **56 frt.**

Az első hazai takarékpénztár adománya 200 frt.

Néhai méltóságos Konecz Lajos ur ígérete teljesítésül nagys. Szentkirályi Árpád ur székelykeresztúrról, szőlőváltásági kötvényben **100 frt.**

Nagyságos Grúz Albert ministeri osztálytanácsos ur gyűjtése a 61 számú könyvecskére: Erdey Antaltól 5 frt. Mlinko Lászlótól 2 frt, Vörös 2 frt, Fehér Gyula 1 frt, Fácsony Gyula 1 frt, Haas József 2 frt Haas István 2 frt, Csajághy Béla főtörzsorvos 1 frt, Dr. Szuper Lajos 50 kr, Dr. Mátrai Jakab 50 kr. Stukovszky Károly 1 frt, N. N. 50 kr, N. N. 50 kr, Losonczy György 1 frt, Szolner Antal 50 kr, Jeszenszky Pál 50 kr, cs. s. 20 kr, Szabó 30 kr, Szentgyörgyi 50 kr, Kasics Péter 1 frt. Zsoldos Ferencz őrnagy 1 frt, Schatz Lajos ezredes 1 frt, Sch. J. 1 frt. Gartner Antal 1 frt, I. D. 20 kr, Sz. E. 30 kr, L. Gyula 50 kr, Dobokay Ferencz 1 frt, Benkő ezredes 1 frt Bogdánffy főigazgató 2 frt, Svanda 20 kr, Szendrei 20 kr, Sánta Jenő 10 kr, Herczeg 20 kr, Feldindi 30 kr. Bánó Zoltán 1 frt, Szubovits 1 frt, Jüngling János 1 frt, Giczey Lajos 50 kr, Szöcs Albert 50 kr, Gondol Gábor osztálytanácsos 1 frt Sch. K. 20 kr, N. N. 30 kr, Lerman József 50 kr. Cserhalmi vezérhadbiztos 1 frt Grúz Albertné ő nagysága 10 frt. Összesen **50 frt.**

E közlemény összege **325 frt 45 kr.** Ehez adva a 21-ik közlemény összegét 13,875 frt 87 krt, az alap teszen **14,197 frt 32 krt.**

Fogadják a kegyes adakozók és gyűjtők egyházunk iránt tanusított buzgó fáradozásaikért az egyház-köztség nevében hálás köszönetünket.

Budapest, 1884. aug.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.